

בשם טובת הילד

אובדן וסבל בהליכי האימוץ

מילי מאסס

רסלינג

לזכרה של "דלית", שנאבקה על ילדיה ולא
זכתה לגדלם, בתקווה שבבוא היום הם יקראו
את סיפורה וידעו, שלא כמוה, מי הייתה אִמָּם
ועד כמה הם היו חשובים לה.

In the B
Sufferm

Mili Mass

Fetish Ar
Series Ec
Academ: E

Cover Des
Graphic De

Text Edit: E

All Hebrew
© RESLING

Resling
www.resling
Printed in

ש"ס בוכמן
מוציא לאור

תוכן העניינים

דברי תודה / 9

מבוא משה ואדיפוס / 11

פרק ראשון 'מסוגלות הורית' - סיפורם של ילדי משפחת זיו / 19

פרק שני 'השתייכות' ו'המשכיות' - סיפורה של אלינור / 61

פרק שלישי 'מ'טובת הילד' ל'דור המדבר' - סיפורן של דלית
ושל בתה טל / 117

פרק ביניים בין סודיות לצנעת הפרט - על פרסום סיפורן
של דלית וטל / 189

פרק רביעי 'עבודת קודש' - סיפורו של דניאל / 233

אחרית דבר לא אשמה כי אובדן / 271

נספח חוק אימוץ ילדים, התשמ"א-1981 / 285

דברי תודה

הספר הזה הוא עדות לאובדן שמלווה ילדים כאשר מנתקים אותם מהוריהם; הוא מבוסס על ניסיוני כעדה מומחית אבל נולד רק לאחר שנמצא עֵד לסיפורי ולאחר ייחוויתי את כוחה של עדות.

משנת 1987 אני משמשת מדי פעם כעדה מומחית בהליכים משפטיים הדנים בבקשות של המדינה להכריז על ילדים בני-אימוץ ללא הסכמת הוריהם, בעילה שההורים אינם יכולים לגדל את ילדיהם. כמהלך מילוי תפקידי, שעיקרו הערכת יכולתם של ההורים לגדל את ילדיהם, נחשפתי שוב ושוב ליחסה המעניש של המדינה כלפי ההורים, להתכחשות לאובדן הגלום באימוץ ולפגיעות הנגרמות לנשואי משולש האימוץ – ילדים, הורים ומי שמיועדים לאמץ. שיתפתי בתגובותיי עמיתים וחברים, וכמעט תמיד נתקלתי בתגובה: "זה לא יכול להיות!". למדתי לחדול לספר ולהסתפק בהצגת עמדותי בבית המשפט.

לפני שנים אחדות, כשהשתתפתי בסמינר של פרופ' עדי אופיר שעסק במהותו של הפוליטי, חלקתי עמו את עמדותי בסוגיית האימוץ וסיפרתי לו על המצוקה שהייתי שרויה בה באותו זמן, כשליוויתי את פרשת האימוץ הכאובה של "דלית" ושל "טל", המתוארת בפרק השלישי בספר זה. לתדהמתי, תגובתו המיידית הייתה: "איך זה שאת לבד במאבק?". הוא יעץ לי לכתוב את הדברים בספר, היה הקורא הראשון (והאחרון) שלו ונעשה בעל ברית. עדי עמד לצדי לכל אורך התהליך הממושך והמתסכל של הוצאת הספר לאור; בשיחות שניהלנו נפרש בפניי פרק יביעך בהבנת המשמעות הפוליטית של התערבות מקצועית, ובעצותיו הוא הצליח להפוך כל חסם שנתקלתי בו למרכיב בהצגת עדותי. וכשבצעות לא היה די, הוא הגיש לי סיוע חיוני כדי להבטיח שהספר יראה אור.

"אלינור" והוריה, שגם סיפורם מובא כאן, התירו לי לתעד את הקשר בינינו. קשר זה נמשך עד היום, שנים לאחר שהסתיים תפקידי הרשמי בפרשה זו. המשמעות העמוקה שיש לנוכחותם בחיי ליוותה את כתיבת הספר.

במהלך העבודה נזקקתי לא פעם לעזרה, ורכים הגישו לי אותה. עם עמיתתי מירה ברקאי המשכתי את הדו־שיח שאנחנו מנהלות במשך שנים; היא זו המשמשת לי כמצפן המכוון אותי אל השכל הישר, שלעיתים תכופות מדי הוא חבוי במעבה הדעות הקדומות וההתפתלויות הערכיות הכרוכות בנושא האימוץ. קריאתה המוקפדת של ד"ר רות זפרן ותגובותיה המעודדות היו דרושות לי מאוד; פניותי נענו תמיד במהירות וברוחב לב והיא הייתה לי חברה טובה בימים קשים. השופט משה דרורי, השופטת (בדימוס) יפה הכט ועו"ד מיכי מזור, בנדיבותם הרבה, הקדישו לי מזמנם ותדמו לי מניסיונם. מפרופ' יהושע ויסמן, מעו"ד משה בראון ומעו"ד רות וקסמן, אחיינתי, קיבלתי הדרכה ועזרה בהצגת עמדותי בהליך המשפטי שהתקיים בשאלת פרסום פרשת האימוץ המתוארת בפרק השלישי, הליך המוצג בפרק הביניים. תמיכה רבת־משמעות מצאתי גם בחוות דעתו הנאורה של עו"ד יוסף מגדלסון, שמילא את התפקיד שהטיל עליו בית המשפט ללא תמורה כספית. חבריי וידידי טרחו להסב את תשומת לבי לידיעות שהתפרסמו בתקשורת בנושא האימוץ ולפקי דין שפורסמו במהלך העבודה והציעו לי פתרונות כשהתקשיתי בניסוח הדברים.

עבודת העריכה שנעשתה בידי יחיאל קמחי והערותיה של ד"ר אילנה המרמן היטיבו עם הצגת פרשות האימוץ, ומסירותה של דינה הורביץ לעבודת העריכה הסופית גברה על המהמורות שקטעו את רצף העבודה ועזרה לי להכניס סדר ואיפוק בהצגת סיפורי החיים הקשים המובאים בספר.

התמיכה המתמשכת בעבודתי שאני זוכה לה ממרכז מינרווה לזכויות האדם בפקולטה למשפטים ע"ש בוכמן באוניברסיטת תל אביב באה לידי ביטוי גם במענק כספי; מענק זה, בצירוף מענק ממועצת ראשי בתי הספר האוניברסיטאיים לעבודה סוציאלית, אפשרו את הוצאת הספר לאור. עידן צבעוני ויצחק בנימיני, עורכי הוצאת רסלינג, גילו אורך רוח רב וחיכו בסבלנות עד שהסתיים ההליך המשפטי הממושך וניתן היתר לפרסם את הספר במלואו. והרי הספר לפניכם.

הרצון להציל ילדים
הורים מאמצים נכס
זה הצד המואר של הא
גורל הנחשב לסכנה
יודון. את מקורותיה
את הנסיבות שהילדים

1. במדינת ישראל נהג
ביולוגיים" או "הורים
parents" כמעט כולם
להשתמש במונח
האקדמי לילדים
הכינוי "הורים
ושולל מהם, להפריד
זה הונח עם הילדים
הכרוזה על ילד בראש
הורית" (ראו: נספח
הנחלת מונח
שנכשלו בהפגנת
למען הילד בארץ
המולידים בהי
מעניקה לילד
מולידים" בא
שההורות היא מובנת
יש משום ערעור

מבוא
משה ואדיפוס

צונן להציל ילדים מגורל מר מעניק ממד של חסד לאימוץ. לראשם של
מאמצים נקשרים כתרים שהורים מולידים¹ זוכים להם לעתים נדירות.
הצד המואר של האימוץ. הצד האפל הוא הגורל שממנו מחלצים את הילד,
הנחשב לסכנה קיומית ומוכתב על ידי אדישות ואטימות ואף על ידי רשע
את מקורותיה של המשואה הזאת, המעלה על נס את האימוץ ומוקיעה
הנסיכות שהילדים הנמסרים לאימוץ נולדים לתוכן, אפשר למצוא בסיפורים

כמדינת ישראל נהוג לכנות את ההורים שהולידו את הילד המאומץ בשם "הורים
ביולוגיים" או "הורים טבעיים", אך בספרות המקצועית מופיע המונח "birth
parents" כמעט באותה שכיחות, ואולי אף בשכיחות גבוהה יותר. אני מציעה
להשתמש במונח זה ולתרגמו ל"הורים מולידים". המונח זכה לאישורה של
האקדמיה ללשון העברית והוא ישמש אותי לכל אורך הספר.
הכינוי "הורים ביולוגיים" מגדיר את ההורים המולידים כיצורים פיזיולוגיים
ושולל מהם, לדעתי, את הפונקציה החברתית של הלידה וההולדה. השימוש במונח
זה הונהג עם השינוי בחוק אימוץ ילדים, בשנת 1981, שמטרתו הייתה להתיר
הכרזה על ילד כר-אימוץ ללא הסכמת הוריו כאשר ההורה מוגדר כ"נעדר מסוגלות
הורית" (וראו נספח בסוף הספר, חוק אימוץ ילדים, התשמ"א-1981, סעיף 713).
הנחלת מונח זה נועדה לתחם את תפקידם של ההורים המולידים, הנתפסים כמי
שנכשלו בתפקידם, לקשר הביולוגי גרידא, כפי שעלה משיחה עם מנהלת השירות
למען הילד באותה עת. תיחום זה מעיד על ניסיון למחוק את מקומם של ההורים
המולידים בחיי הילד ומאשר את ההשקפה לפיה ההורים המאמצים שהחברה
מעניקה לילד ממירים את ההורים המולידים בחייו. השימוש במונח "הורים
מולידים" בא להחליף גם את המונח "הורים טבעיים", שמשמעותו, בין היתר,
שההורות היא מובנת מאליה – משמעות שבעצם ההתדיינות על אימוצו של הילד
יש משום ערעור עליה.

תה. עם עמיתתי
שנים; היא זו
תכופות מדי הוא
בנושא האימוץ.
ירושות לי מאוד;
בה בימים קשים.
מוזר, בנדיבותם
סמן, מעו"ד משה
גת עמדתו בהליך
רק השלישי, הליך
דעתו הנאורה של
שפט ללא תמורה
נפרסמו בתקשורת
ציעו לי פתרונות
ד"ר אילנה המרמן
לעבודת העריכה
ה לי להכניס סדר

לזכויות האדם
אה לידי ביטוי גם
האוניברסיטאיים
עני ויצחק בנימיני,
ד שהסתיים ההליך

מיתולוגיים, כמו בסיפוריהם של משה ושל אדיפוס, שאימוצם הציל את חייהם. בשני הסיפורים מוענק תפקיד מרכזי לשאלת זיקתם של הגיבורים לקשר הייחוסי (הקשר הגנאולוגי), אולם ההשוואה בין שני הסיפורים מגלה את ההבדל בין הרצון להעניק לילדים סיכוי לחיים טובים יותר, או אפילו את החיים עצמם, ובין השאיפה לשלוט בגורל ולשכתב את ההיסטוריה שלהם.

סיפורו של משה הוא סיפור על ילד שאמו ניסתה להצילו מן המוות שגזר פרעה על ילדי בני ישראל, אולם המקרא מדגיש שמשה, אבי האומה, לא נעקר מעברו: בת פרעה, שמשתה אותו מן היאור, זיהתה שהוא "מילדי העברים" והפקידה אותו בידי מינקת עבריייה, שהייתה למעשה אמו, ובחודשי ינקותו הוא גדל בקרב בני עמו. כשגדל התגורר משה בבית פרעה, וכשבגר – יצא "אל אחיו" (שמות ב, ב-יא). הכתוב אינו מבהיר אם משה ידע שהמינקת היא אמו, אם זהותו המולדת השתמרה בתודעתו, ואם, כשגדל ויצא אל בני ישראל, ידע שהם אחיו, אך בולטת בו החשיבות המיוחדת להשתמרות הקשר הייחוסי בחייו של משה. חשיבות זו מקבלת היום את ביטוייה בצורת אימוץ הקרויה "אימוץ פתוח", שבמסגרתה הקשר בין המאומץ לבין הוריו המולידים איננו מתנתק והילד איננו נתלש מן הקשר הייחוסי שלו.

אימוצו של אדיפוס נועד גם הוא להגן עליו ממוות, אך הפעם אביו, מלך תבאי, הוא המתכוון להרוג, כדי לסכל את נבואת האורקל, לפיה הבן שייולד עתיד להרוג את אביו ולעלות על יצועי אמו. לפיכך, אדיפוס מוסתר מפני הוריו, מאומץ על ידי משפחת מלוכה בארץ אחרת ומנותק לחלוטין מזהותו המולדת. סיפורו מייצג את השאיפה לשלוט בגורל,² ואף על פי שבסיפור זה היא מובילה לטרגדיה נוראה, דימה שהעוצמה הרבה הגלומה בה עומדת ביסוד התפיסה הרואה בסודיות מרכיב הכרחי באימוץ. ואכן, האימוץ המוגדר כ"מלא", או "אימוץ סגור", מנתק כליל את הקשר בין המאומץ לבין הוריו המולידים כדי לאפשר "התחלה חדשה" (clean break), כאילו חייו של המאומץ מתחילים עם אימוצו.

מדיניות האימוץ בישראל טבועה בחותם סיפורו של אדיפוס: חוק האימוץ קובע שהאימוץ מנתק כליל את הקשר בין הילד לבין הוריו המולידים. זהותו החדשה ומקום הימצאו חסויים מפניהם, ואף הוא, מרגע שהושלם תהליך האימוץ, אינו יודע עליהם דבר.³ עם החלטת בית המשפט להכריז על ילד בר-אימוץ נעלם

2. Mili Mass, "Adoption in the Bondage of the Oedipal Myth", *Journal of Psychiatry & Law* 22 (1994): 263-267

3. ראו ע"א 2169/98 פלוני נ' הי"מ, פ"ד נג (1) 241, 264 (1999): [...] הכלל הוא האימוץ ה'מלא' או ה'סגור'. עם זאת, האפשרות לאימוץ פתוח מצויה כבר בחוק

ההקשר של הילד עם הוריו המולידים; גם זהותו המולדת נעלמת. בדומה
ההכרת אדיפוס מפני אביו בשל כוונותיו להמית את בנו, כך גם הניתוק המוחלט
האומץ מהקשר הייחסי שלו נתפס כהגנה מפני האיום והסכנה הגלומים,
ההורים המולידים.

הפלת ההורים באה לידי ביטוי מפורש בהיתר להכריז על ילד בראימוץ
המסכים מסוימים ללא הסכמת הוריו.⁴ על מצבים אלה נאמר: "כל עילות אלו
האבנים מכוערות וכאבנים רעות החרוזות בזו אחר זו כמחרוזת על פתיל,
התן בהפקרתו של ילד, בהזנחתו של ילד, באי-מילוי חובותיו של הורה כלפי
החול בלא שיש לו להורה סיבה סבירה או הצדקה למעשיו או למחליו."⁵
על אלו נוספה גם העילה של היעדר יכולתם של ההורים לגדל את ילדם,⁶
ההורה נועדה להעניק משפחה לילדים ששהו רבות בבתי ילדים ובמוסדות
הורים שהוריהם לא יכלו לגדלם בביתם אך סירבו למסרם לאימוץ.⁷ כיום משמשת
גם להוצאת ילדים מחזקת ההורים המולידים ללא הסכמתם, אם הוכח
אנם יכולים לגדלם. לכאורה חורגת עילה זו מן המצבים שכונו "אבנים
ההי הרהי הפסיקה מצהירה שלגבי עילה זו לא נדרש "אלמנט אשמתי",⁸
ההורה של ההורה⁹ על פיה אינו חד-משמעי: מחד גיסא נאמר כי "רוחן
העילות אלו חדרה אל הוראת סעיף 13(7) לחוק האימוץ, ועל דרך זו
את עילת אי-המסוגלות",¹⁰ אך מאידך גיסא נאמר כי "[...] מקור הרעה הוא
ההורה אינו אלא בנות להוראת סעיף 13(7)".¹¹

האימוץ הראשון, שנכתב בארץ בשנת 1960, והיא נשמרה גם בחוק האימוץ התקף
היום. שתוקן בשנת 1981. אפשרות זו קרויה "הגבלת תוצאות האימוץ", וראו
נספח סעיף 16(1).

ראו נספח, סעיף 13(1-6), 8.

ה"א 7015/94 היועץ המשפטי לממשלה נ' פלונית, פ"ד נ(1) 48, 113 (1995).

עילה זו נוספה לחוק האימוץ בשנת 1981, וראו נספח, סעיף 13(7), וכן נילי מימון,
האימוץ ילדים, תל אביב: לשכת עורכי הדין בישראל, תשנ"ד, עמ' 321-322.

ההחלטה לבדיקת חוק אימוץ ילדים, ירושלים: משרד המשפטים, 1979.

ה"א 418 88 פלוני נ' ה"מ, פ"ד מד (3) 1, 9 (1990).

באשר מדובר בהורה שאינו מזוהה אני משתמשת בצורת הזכר אף כי תפקיד זה
היה בדרך כלל עם האם, אך מאחר שהאם מוצגת על פי רוב כמי שנושאת
באחריות וככתובת להאשמה, העדפתי להשתמש כאן בצורת הזכר דווקא וכך
ההורים שגם האב נכלל בתחום ההורות.

ה"א 7015 94 היועץ המשפטי לממשלה נ' פלונית, 114.

ה"א 114.

המוצם הציל את חייהם.
היחוסים לקשר הייחסי
הגלה את ההבדל בין
את החיים עצמם, ובין

מן המוות שגזר פרעה
היא, לא נעקר מעברו:
העברים" והפקידה אותו
הוא גדל בקרב בני
ג"א "אל אחיו" (שמות ב,
אמו, אם זהותו המולדת
שהם אחיו, אך בולטת
של משה. חשיבות זו
הח", שבמסגרתה הקשר
אינו נתלש מן הקשר

אך הפעם אביו, מלך
היה הבן שייולד עתיד
המפני הוריו, מאומץ
ההורות המולדת. סיפורו
היא מובילה לטרגדיה
הפיסה הרואה בסודיות
ה"אימוץ סגור", מנתק
אפשר "התחלה חדשה"
היו.

אדיפוס: חוק האימוץ
המולידים. זהותו
השלים תהליך האימוץ,
כל ילד בראימוץ נעלם

Mili Mass, "Adoption in

(1999): "[...] הכלל הוא
פתוח מצויה כבר בחוק

כדי להגן על ילדים, שלדעת פקידות הסעד לחוק האימוץ¹² מצויים בסכנה כשהם ברשות הוריהם המולידים, מתיר החוק להפעיל צו חירום. במקרים כאלה מוצא הילד מבית ההורים, זהותו ומקום הימצאו חסויים והגישה אליו מותרת לפקידות האימוץ בלבד, והן אף מורשות למסרו למשפחה המיועדת לאמצו עוד קודם שעצם הוצאתו מרשות הוריו קיבלה את אישור בית המשפט. כדי לקבל את האישור על פקידות האימוץ לפנות לבית המשפט לא יאוחר מ-14 יום מהמועד שבו הוצא הילד מרשות הוריו.¹³ הרשות לאימוץ, הקרויה "השירות למען הילד", מייצגת את המדינה, והיא שפונה לבית המשפט בבקשה להכריז על הילד כר-אימוץ. בית המשפט רשאי לתת את האישור במעמד צד אחד, כלומר ללא נוכחות ההורים.

החוק מסמיך אפוא את פקידות האימוץ ליישם את חוק האימוץ, והשירות למען הילד הוא הכתובת הבלעדית לנשואי משולש האימוץ. פקידות האימוץ, המועסקות כולן על ידי השירות למען הילד, משמשות כאפטרופוסיות לילד מרגע שהוצא מחזקת הוריו ועד שיחליט בית המשפט בבקשת המדינה להכריז על הילד כר-אימוץ. בתקופה זו נמצא הילד מאחורי חומת סודיות והגישה אליו מותרת רק באמצעות פקידות האימוץ ובפיקוחן.¹⁴ כבר בשלב זה נשללת זהותו המולדת של הילד וניתנת לו זהות זמנית חסויה. הקשר בינו לבין הוריו המולידים מתקיים גם הוא רק באמצעות פקידות האימוץ, אף על פי שהן משמשות צד בהליך המשפטי כמי שמבקשות להכריז על הילד כר-אימוץ. ההליכים שבאמצעותם ממומש ההיתר להכריז על ילדים אלה בני-אימוץ מקנים לפקידות האימוץ כוח להציג את ההורים כמסוכנים לא רק לפני בית המשפט אלא גם לפני הילד, שנאלץ להסביר לעצמו את פשר הניתוק מהם ואת משמעות הפיקוח ההדוק המוטל על קשריו עמם. בפועל נעלם כל ספק באשר לאשמת ההורים שאינם יכולים לגרל את ילדיהם. ההורים מוצגים כמי שיש להסתיר מפניהם את הילד, כפי שהיה צורך להסתיר את אדימוס מפני אביו.

12. מאחר שכל פקידות האימוץ במדינת ישראל הן נשים, אתיחס אליהן בספר בלשון נקבה.
13. צו המורה על כך מצוי הן בחוק הנוער (טיפול והשגחה), התש"ך-1960, סעיף 11(א), והן בחוק אימוץ ילדים, התשמ"א-1981, סעיף 12(ג). ההיתר שהחוק מעניק לפקידות האימוץ להעביר ילד למשפחה שבכוונתה לאמצו במסגרת צו חירום, עוד בטרם הובא העניין בפני בית המשפט, נועד למנוע מן הילדים טלטלות מיותרות במקרה שיוכרוזו בני-אימוץ, וראו על כך אצל מימון, דיני אימוץ ילדים, עמ' 191.
14. מימון, דיני אימוץ ילדים, עמ' 196-197.

אף על פי שהלכה פסוקה שמחזיק בסמכות להכריז על את התערבות בית המשפט למשפחה שבכוונתה לאמצו הפועל מאחורי מעטה של הסאת לשמש מעטפת הגנה על זכויות של ההורים המולידים ושל פקידות האימוץ - שהן, בהגנת ליצור מצג שישיפע על הדלגת להורים, למשל על ידי הדרת מאחורי חומת הסודיות את ניתוקו של הילד מהוריו נעשה בדרך המצדיקה אותו בדיעבד. טובת הילד, שהיא "ריאקציה לתב את בעלות ההורים על הילד בבית ימאחר שהיא שוללת את עמדת של אותו עיקרון עצמו: הכרה באימוץ איננו מחייב את ייצוגי המגישות את הבקשה להכריז על במקום אישיות עצמאית בעלת גלושה מכל קשר ייחוסי ונעדרת שלילת האפשרות שהיעלמותו

15. ראו ע"א 488/77 פלוני נ' פלוני, מבחינת סמכות ההכרעה הכיפית ואין הרשות נתונה לאחר, וראו אותנו להכריע על פיהן".
16. ראו נספח, סעיף 16.
17. פנחס שיפמן, דיני המשפחה ולמשפט השוואתי ע"ש האר"י, 1989, עמ' 218.
18. הניסיון מורה שכאשר מופקדת ראו *A Class Analysis of Foster* Lexington Books, 1977, p. 64 שיפמן, דיני המשפחה בישראל.
- 19.

אף על פי שהלכה פסוקה היא שבית המשפט הוא "אביהם של יתומים",¹⁵ והוא במחוקק בסמכות להכריז על ילד ברי-אימוץ ולצוות על אימוצו,¹⁶ משהה החוק את התערבות בית המשפט עד לאחר שהילד הוצא מרשות ההורים ואפשר למסדו היספחה שבכוונתה לאמצו. למעשה מוקנית הריבונות לשירות למען הילד, הפועל מאחורי מעטה של חשאיות, ולא לבית המשפט, ששקיפות מהלכיו אמורה תישמש מעטפת הגנה על זכויות נשואי האימוץ, כלומר על זכויותיהם של הילדים, כל ההורים המולידים ושל המיועדים לאמץ. הפקדת הקשר בין הילד להוריו בידי ביהות האימוץ – שהן, בהגדרה, בעלות עניין בניתוק הקשר – מאפשרת להן ייצוג מצג שישפיע על החלטת בית המשפט. ביכולתן לחבל בקשר שבין הילד והוריו, למשל על ידי הדרך שבה הן ממשטרות את הפגישות ביניהם, ולהעלים באחורי חומת הסודיות את עדותו של הילד על משמעות הקשר שלו להוריו. עיקרו של הילד מהוריו נעשה אפוא בשם עקרון "טובת הילד", אך צעד זה ננקט בדרך המצדיקה אותו בדיעבד. דומה שהלהיטות לקיים את הרישא של עקרון טובת הילד, שהיא "דיאקציה לתפיסה הרואה בילד חפץ השייך להוריו",¹⁷ ממירה את בעלות ההורים על הילד בבעלות המדינה,¹⁸ המיוצגת על ידי פקידות האימוץ, ואחר שהיא שוללת את עמדת הסובייקט מן הילד עצמו, היא שוללת את הסיפא כל אותו עיקרון עצמו: הכרה בילד כ"בן אדם בעל אישיות עצמאית".¹⁹ חוק האימוץ איננו מחייב את ייצוגו העצמאי של הילד בבית המשפט. פקידות האימוץ, המיישנות את הבקשה להכריז על הילד ברי-אימוץ, הן שמייצגות אותו בדרך כלל. במקום אישיות עצמאית מציבים הליכי האימוץ את הילד כישות אטומיסטית הליטה מכל קשר ייחסי ונעדרת כל זהות. מדיניות האימוץ בארץ מבוססת על סילת האפשרות שהיעלמותו של הקשר הייחסי מחייבו של המאומץ נושאת

15 ראו ע"א 488/77 פלוני נ' ה"מ, פ"ד לב (3) 437, 421 (1978): "אביהם של יתומים – מבחינת סמכות ההכרעה הסופית בדבר גורלם – הוא בית הדין, ובית הדין בלבד, ואין הרשות נתונה לאחר, ותהא כוונתו רצויה ככל שתהא, ליצור עובדות שיאלצו אותנו להכריע על פיהן".

16 ראו נספח, סעיף 16.

17 פנחס שיפמן, דיני המשפחה בישראל, כרך ב, ירושלים: המכון למחקרי חקיקה ולמשפט השוואתי ע"ש הארי סאקר, הפקולטה למשפטים, האוניברסיטה העברית, 1989, עמ' 218.

18 הניסיון מורה שכאשר מופקעות זכויות ההורים לא הילד זוכה בהן אלא המדינה, וראו Betty Reid Mandell, *Where are the Children? A Class Analysis of Foster Care and Adoption*, Lexington, Mass.: Lexington Books, 1977, p. 64

19 שיפמן, דיני המשפחה בישראל, כרך ב, עמ' 218.

יים בסכנה קרים כאלה ליו מותרת לאמצו עוד י לקבל את ום מהמועד מען הילד, ז על הילד כלומר ללא

ין, והשירות וות האימוץ, צוסיות לילד רינה להכריז והגישה אליו שלללת זהותו יו המולידים וות צד בהליך שבאמצעותם האימוץ כוח הילד, שנאלין יק המוטל על יכולים לגדל פי שהיה צורך

הן בספר בלשון

ך-1960, סעיף ר. שהחוק מעניק ת צו חירום, עוד לטלות מיותרות דים, עמ' 191.

משמעות של אובדן שאין לו חלופה.²⁰ קיימת אמנם הכרה בנזק שנגרם לילד, שבשליטת האפשרות לגדול בחיק הוריו מולידיו יש משום הרעה במצבו, אולם האימוץ נתפס כחלופה הולמת וכפיצוי על הנזק. תפיסה זו מתמקדת בגורמים לנזק,²¹ כלומר במעשי ההורים ובמחדליהם, ואיננה נדרשת לעדותו של הילד. וכך, הערכת מעשי ההורים על ידי המדינה נתפסת כזהה למשמעות שמייחס הילד לקשר שלו עם הוריו. כאמור, עם אימוצו של הילד מוענקת לו זהות חדשה המיועדת למחוק את עקבות הקשר שלו להוריו המולידים,²² ועצם היעלמותם של ההורים, בתורה, מוצגת כהצדקה לנחיצותו של הקשר הגוררי בין אימוץ לבין הכחדת הקשר הייחסי של הילד.

בספר זה מתועדות ארבע מפרשיות האימוץ שאליהן נחשפתי בתוקף תפקידי כעדה מומחית המתבקשת להעריך את יכולתם של הורים לגדל את ילדם, במסגרת הליך משפטי שנועד לאשר את צו החירום ולרדוף בבקשת המדינה להכריז על הילד כר־אימוץ בשל היעדר יכולתם של הוריו לגדלו, ובניגוד לרצונם.²³ כארבע פרשיות אלה מובאת עדותי למצג שיוצרת מערכת האימוץ בחסות חומת הסודיות שמספק לה השירות למען הילד: ההתכתשות האפשרות שהאימוץ מחולל אובדן,

20. על משמעות המושג "אובדן" ראו עדי אופיר, לשון לרע, תל אביב וירושלים: עם עובד ומכון ון ליר, 2000, עמ' 45. על נוכחותו של האובדן בחיי המאמצים ראו David M. Brodzinsky, "Stress and the Coping Model of Adoption Adjustment", in: David M. Brodzinsky and Marshall Shechter (eds), *The Psychology of Adoption*, New York: Oxford University Press, 1990, pp. 3-24.
21. ראו אופיר, לשון לרע, עמ' 75, וכן מילי מאסס, "תינוק על פרשה דרכים – המחלוקת לגבי משמעות האימוץ", עיוני משפט לא (2008): 219-240.
22. לילדים מאומצים מונפקת תעודת לידה המעידה כי נולדו להוריהם המאמצים (על פי תכתובת עם הממונה על מרשם ודרכונים במשרד הפנים, 21.12.2008). במכתב תשובה של מנהלת השירות למען הילד מיום 27.1.2009 הובהר עוד כי: "1. אכן מונפקת למאומץ תעודת לידה חדשה. הוצאת תעודת הלידה החדשה מעוגנת בסעיף 20 לחוק מרשם האוכלוסין תשכ"ה-1965. 2. תעודת הלידה המקורית הנה מסמך שאינו בתוקף. עמדת משרד הפנים היא כי אין למסור מסמך שאינו תקף. 3. יצוין כי על פי חוק האימוץ סעיף 30(ב) לחוק האימוץ: 'לפי בקשת מאומץ שמלאו לו 18 שנים, רשאי פקיד הסעד להתיר לו לעיין בפנקס ברישום המתייחס אליו [...]'. פנקס האימוץ כולל את הפרטים המזהים של ההורה הביולוגי".
23. לנפשות הפועלות בסיפורים אלה ניתנו שמות בדויים וגם פרטים מזהים אחרים הוסוו, לרבות פרטיהם של פסקי הדין הדנים במקרים אלה, בלי שהדובר יפגע בתוכנן ובמשמעותן של העדויות.

הכחשת עדויותיהם של הילדים, המגלות את משמעותו הייחודית של הקשר שלהם להוריהם, והכחש המכוון את האימוץ כחלופה לאובדן הקשר הייחוס. העדות נועדה לתאר את העוול הגלום בכינון הסדיר והשיטתי של הכחשת האובדן יאת העוולה הנגרמת בהשקת היכולת לבטאו.²⁴

בתיאור המפורט של השתלשלות האירועים בכל אחת מפרשיות האימוץ שאני מתעדת בספר משולבת הדרך שבה אני מפרשת את היחסים בין הילדים להוריהם ומנתחת את התערבות השירות למען הילד ואת ההליך המשפטי. כל אחד מתיאור הפרשיות סב על ציר של מונח-מפתח הלקוח מהפרקטיקה של דיבור והשתקה המשרתת את מערכת האימוץ: "מסוגלות הורית", "השתייכות" ו"המשכיות", "דור המדבר", "טובת הילד", "עבודת קודש". מונחים אלה עומדים במרכזם של ארבעת פרקי הספר.

המונח "מסוגלות הורית" משמש להערכת יכולתו של הורה לגדל את ילדו. זהו מונח עמום הניתן לפירושים שונים;²⁵ הרווח שבהם מגדיר את יכולתו של ההורה כמנגנון הקבוע בנככי אישיותו של ההורה. על פי פירוש זה, הקשר בין ההורה לילד מובנה כקשר דו-כיווני שבו ההורה נתפס כמי שקובע את התפתחות הילד ואת טיב הקשר ביניהם. הילד, לעומת זאת, נתפס רק כמושא ההתקשרות של ההורה ולכן אפשר להתכחש למשמעות ניתוקו מהוריו. הבניה זו מעומתת בפרק הראשון עם הבניה המגדירה את יכולתו של ההורה כפתרון שמצא לקונפליקט בין הצורך לשמר את משאביו לבין היענות לצורכי הילד, המדלדלים את משאבי ההורה. הבניה זו רואה את הילד כמי שיוצר קשר עם ההורה באופן פעיל, ומאחר שהיא מעניקה לקשר של הילד להורה משקל שווה לזה שהיא מעניקה לקשר של ההורה לילד, היא מחייבת להתייחס להשלכות של ניתוק הילד מן ההורה.

המונחים "השתייכות" ו"המשכיות" משמשים להצגת הפרדוקס הגלום באימוץ הסגור המנתק את השתייכותו של הילד למשפחתו המולידה אך בה בעת הוא מוצג כערוכה להמשכיות בחייו של הילד. הסתירה הטמונה במצג פרדוקסלי זה מוסווית באמצעות הכחשת חשיבותו של הקשר של הילד עם הוריו המולידים ובאמצעות הכחש המלווה את הצגת האימוץ כפיצוי על הנזק שנגרם לילד על ידי ההורים המולידים, שאינם יכולים לגדלו.²⁶ רק כאשר ניתנת לילד הזדמנות

24. אופיר, לשון לרע, עמ' 99.

25. לדברי בית המשפט, ניסוחה של העילה המפורטת בסעיף 7(13) לחוק האימוץ (המתירה כזכור להכריז על ילד בראימוץ גם ללא הסכמת ההורים, בשל היעדר יכולתם לגדלו), איננו ברור דיו, וראו ע"א 418/88 פלוני נ' הי"מ, 5, וכן להלן, פרק ראשון.

26. על סוגיית הנזק והפיצוי ראו אופיר, לשון לרע, עמ' 74.

ההכחשת עדויותיהם של הילדים, המגלות את משמעותו הייחודית של הקשר שלהם להוריהם, והכחש המכוון את האימוץ כחלופה לאובדן הקשר הייחוס. העדות נועדה לתאר את העוול הגלום בכינון הסדיר והשיטתי של הכחשת האובדן יאת העוולה הנגרמת בהשקת היכולת לבטאו.²⁴

בתיאור המפורט של השתלשלות האירועים בכל אחת מפרשיות האימוץ שאני מתעדת בספר משולבת הדרך שבה אני מפרשת את היחסים בין הילדים להוריהם ומנתחת את התערבות השירות למען הילד ואת ההליך המשפטי. כל אחד מתיאור הפרשיות סב על ציר של מונח-מפתח הלקוח מהפרקטיקה של דיבור והשתקה המשרתת את מערכת האימוץ: "מסוגלות הורית", "השתייכות" ו"המשכיות", "דור המדבר", "טובת הילד", "עבודת קודש". מונחים אלה עומדים במרכזם של ארבעת פרקי הספר.

המונח "מסוגלות הורית" משמש להערכת יכולתו של הורה לגדל את ילדו. זהו מונח עמום הניתן לפירושים שונים;²⁵ הרווח שבהם מגדיר את יכולתו של ההורה כמנגנון הקבוע בנככי אישיותו של ההורה. על פי פירוש זה, הקשר בין ההורה לילד מובנה כקשר דו-כיווני שבו ההורה נתפס כמי שקובע את התפתחות הילד ואת טיב הקשר ביניהם. הילד, לעומת זאת, נתפס רק כמושא ההתקשרות של ההורה ולכן אפשר להתכחש למשמעות ניתוקו מהוריו. הבניה זו מעומתת בפרק הראשון עם הבניה המגדירה את יכולתו של ההורה כפתרון שמצא לקונפליקט בין הצורך לשמר את משאביו לבין היענות לצורכי הילד, המדלדלים את משאבי ההורה. הבניה זו רואה את הילד כמי שיוצר קשר עם ההורה באופן פעיל, ומאחר שהיא מעניקה לקשר של הילד להורה משקל שווה לזה שהיא מעניקה לקשר של ההורה לילד, היא מחייבת להתייחס להשלכות של ניתוק הילד מן ההורה.

המונחים "השתייכות" ו"המשכיות" משמשים להצגת הפרדוקס הגלום באימוץ הסגור המנתק את השתייכותו של הילד למשפחתו המולידה אך בה בעת הוא מוצג כערוכה להמשכיות בחייו של הילד. הסתירה הטמונה במצג פרדוקסלי זה מוסווית באמצעות הכחשת חשיבותו של הקשר של הילד עם הוריו המולידים ובאמצעות הכחש המלווה את הצגת האימוץ כפיצוי על הנזק שנגרם לילד על ידי ההורים המולידים, שאינם יכולים לגדלו.²⁶ רק כאשר ניתנת לילד הזדמנות

24. אופיר, לשון לרע, עמ' 99.

25. לדברי בית המשפט, ניסוחה של העילה המפורטת בסעיף 7(13) לחוק האימוץ (המתירה כזכור להכריז על ילד בראימוץ גם ללא הסכמת ההורים, בשל היעדר יכולתם לגדלו), איננו ברור דיו, וראו ע"א 418/88 פלוני נ' הי"מ, 5, וכן להלן, פרק ראשון.

26. על סוגיית הנזק והפיצוי ראו אופיר, לשון לרע, עמ' 74.

להעיד במפורש על האובדן שליווה את היעלמות הוריו, למשל כאשר הוא שב אליהם לאחר שהוצא מידיהם בתוקף צו חירום, כפי שמוספר בפרק השני, מתגלה משמעותו הייחודית של הקשר, שאינו בריחלופה, בין הילד להורים.

המונחים "דור המדבר" ו"טובת הילד" משמשים לתיאור מדיניות רווחת הילד במדינת ישראל בתקופות שונות, ושניהם משתקפים בפרשה המסופרת בפרק השלישי. בתקופת טרום המדינה, ובשנים הראשונות לאחר הקמתה, הנחה המונח "דור המדבר" את המחשבה החינוכית בארץ ושיקף את האתוס לפיו החברה החדשה תיבנה בידי דור שנולד בן חורין, דור המשוחרר, בניגוד להוריו, מכבלי הגלות. בשנות ה-70 של המאה הקודמת התחלף המונח "דור המדבר" במונח "טובת הילד", אך האידיאולוגיה שמייצגים שני המונחים לא השתנתה: שניהם מזהים את ההגנה על טובת הילד עם ההגנה עליו, ולא עם ההגנה על יחסיו עם הוריו. שני המונחים מוצאים את ביטויים בפרקטיקה של האימוץ הסגור.

להכללת הפרק השלישי בספר קדם הליך משפטי שהעמיד אותי על הצורך בהבחנה בין ה"סודיות", המבצרת את בעלותה של המדינה על הילד, לבין "צנעת הפרט", המיועדת להגן על נשואי האימוץ מפני שטיפה ציבורית. להבחנה זו מוקדש פרק ביניים המבוסס על דיון בסודיות כמבנה חברתי, ביחס בינה לבין הפומביות הנדרשת מן השלטון בחברה דמוקרטית, ובהשתקפותם של כל אלה במדיניות האימוץ ובהליך המשפטי שהתקיים בשאלת פרסום פרשת האימוץ המתוארת בפרק השלישי. המתודה שנקטה בספר, המעמידה במרכז כל פרק תיאור מפורט של השתלשלות האירועים, נדונה כאן מן ההיבט של הניגוד האפשרי בינה לבין ההגנה על צנעת הפרט.

המונח "עבודת קודש" משמש בדרך כלל כתשובה על דברי ביקורת המופנים כלפי עובדי השירות למען הילד ומציג אותם כאילו היו דברי כפירה, אך למעשה הוא מבטא בנאמנות רבה את הנהלים הקיימים המבטיחים את ריבונותו של השירות למען הילד. הפרק הרביעי מתאר פרשה המשקפת את דבקותן של פקידות האימוץ באמונה שהמידור בין ההורים המולידים לבין ההורים המאמצים הכרחי, אפילו כאשר האימוץ מוגדר כפתוח, ואת האריקות שבה נשמרים נוהלי העבודה של השירות למען הילד כאילו היו טקסים שמטרתם לקדש מנהגים מסורתיים, גם אם הם משתיקים את קולו של הילד.

הספר נחתם בפרק המעמת שתי תפיסות מוסר, האחת נגזרת משיפוט מוסרי ובמרכזה עומדת השאלה בדבר אשמת ההורים, השנייה עניינה בדאגה לזולת והיא מכוונת למנוע סבל ואובדן מיותרים – בראש וראשונה מן הילד, אבל גם מן ההורים. את התפיסה הזאת מתכוון הספר לקדם, בניסיון "לשבש", כדבריו של עדי אופיר, "את סדרי הייצור והפצתן" של אותן רעות מיותרות.²⁷

פרק ראשון

'מסוגלות הורית' סיפורם של ילדי משפחת זיו

ילדים בסכנה

"אין מה להציל", הרהרתי כשעיינתי במסמכים ששימשו את המדינה בבקשתה להכריז על ילדי משפחת זיו – יצחק בן השש, גלית בת החמש ואור בן השלוש שנים וחצי – בני-אימוץ. בכל פעם שאני מתבקשת לחוות דעה על פי תסקירים ועדויות שמגיש השירות למען הילד לבית המשפט מלווה אותי התחושה שאי אפשר להגן על הקשר שבין ההורים לילדים, וכמעט בכל פעם, כשאני מתוודעת לסיפוריהם של ההורים והילדים, מתגלה לי תמונה שונה, גם במקרים שבהם אני מסכימה עם הכורח להכריז על הילדים בני-אימוץ.

מאחר שמדובר בדיני נפשות, וכדי שהסוגיה על כל מורכבותה תיפרש לפניו, נענה לעתים בית המשפט לבקשת באי כוחם של ההורים וממנה מומחה מטעמם, ששכרו משולם בידי המדינה. במינוי זה מעניק בית המשפט להורה הזרמנות נוספת, לפני שהוא מכריע בגורל ילדיו. אך בשונה מבא כוח ההורה, שתפקידו להגן על זכויותיו של ההורה, המומחה מחויב להבחין בין עמדתו של ההורה – שיש לראות בה, לדעתי, מרכיב חשוב בהערכת יכולתו לגדל את ילדו – לבין עמדתו-שלו, שעשויה להיות מנוגדת לזו של ההורה. לפיכך, כדי לגבש הערכה ראשונית אם להיענות לפניית בא כוחו של ההורה אני נוקטת משנה זהירות ומעיינת תחילה במסמכים שהוצגו לבית המשפט. במקרה של משפחת זיו, כשבאת כוחה של האם, שמונתה על ידי בית המשפט, פנתה אליי כדי שאשמש כמומחית מטעמה, הייתה תגובתי על קריאת תיק המסמכים עגומה, כאמור.

כהנמקה להגשת הבקשה להכריז על הילדים בני-אימוץ הציג השירות למען הילד תסקיר שעיקרו מובא כאן.

בני משפחת זיו היו מוכרים לשירותי הרווחה בעיר מגוריהם כמעט מאז תחילת חייהם המשותפים. בני הזוג אינם נשואים. האם עלתה ארצה בהיותה כבת

14 עם אמה ושלוש אחיה. המשפחה התגוררה בעיר בדרום הארץ, שם הכירה האם את בן זוגה (המבוגר ממנה ב-12 שנה לערך), בן למשפחה רבי-בעייתית ועבריינית שלא שירת בצבא. בשל התנגדות משפחה לקשר ביניהם ברחו השניים מדרום הארץ לדירת סבתו של בן הזוג בעיר בצפון הארץ, ושם התגוררו. בתקופת חייהם המשותפים נולדו להם שלושה ילדים. מערכת הקשרים בין בני הזוג לוותה באלימות פיזית מצד האב. על אלימות האב התלוננה האם במשטרה כמה פעמים. בנוסף על כך האב לא סיפק ביטחון כלכלי לאם וילדיהם ונטש אותם לתקופות ארוכות, וכשחזר, חזר גם הדפוס של יחסי אישות קשים ואלימים והתעלמות מצורכי הילדים, הן הצרכים הפיזיים והן הנפשיים. האם והילדים נותרו לא פעם ללא מזון ונעזרו בתרומות לקניית מצרכי מזון בסיסיים. הבית היה ריק מציוד ומריהוט פרט למיטת תינוק, לול ושמיכה על הרצפה. בני הזוג קיבלו תמיכה כספית לרכישת ציוד ביתי בסיסי (מיטות, מקרר, ארון), אך האב מכר את רוב הציוד. הוא עבר ממקום עבודה אחד למשנהו והתקשה לפרנס את משפחתו. לדברי האם, חלק נכבד ממשכורתו בזכו במשחקי קלפים.

הערכת פקירי הסעד בשירות הרווחה המקומי¹ הייתה כי הילדים נמצאים בסיכון פיזי ונפשי.² למרות התמיכה במשפחה, הילדים הוזנחו. יצחק אף הוכה

1. "פקירי סעד" הוא המונח המשמש לתיאור עובדים סוציאליים המוסמכים לפעול על פי חוק הנוער (טיפול והשגחה), התש"ך-1960 ("פקירי סעד לחוק הנוער"). פקירי הסעד מועסקים על ידי רשויות הרווחה המקומיות והם נבדלים מפקידות האימוץ, המוסמכות ליישם את חוק אימוץ ילדים, התשמ"א-1981, ומועסקות ישירות על ידי משרד הרווחה. הדיון על פי חוק הנוער (טיפול והשגחה) מתנהל בבית המשפט לנוער, ואילו הדיון על פי חוק האימוץ מתנהל בבית המשפט לענייני משפחה.

2. השימוש במונח "סיכון" בנוגע לילדי משפחת זיו מייצג את הדרך שבה מגדירים שירותי הרווחה את האוכלוסייה שבטיפולם, וראו דו"ח הוועדה הציבורית לבדיקת מצבם של ילדים ובני נוער בסיכון ובמצוקה בראשות פרופ' הלל שומי, הוגש לראש ממשלת ישראל ולשר הרווחה, מדינת ישראל, מארס 2006, עמ' 33. על פי הגדרה זו מיטשטשת ההבחנה בין "מצב סיכון" (מצבה של אוכלוסייה החשופה לגורמים העלולים לפגוע ביחידים מתוכה) לבין "מצב סכנה" (המהווה פגיעה בעליל) ולבין "פגיעות" (נקודת תורפה במצבו של היחיד שעלולה להתפתח לכדי מגבלה). הבחנה כזו דרושה כדי שההתערבות תהיה ממוקדת ומכוונת. לדיון בהבחנה בין שלושת המצבים ראו מילי מאסט, "סיכון סכנה ופגיעות ביחסי הורים ותינוקות – שיטה להערכה ולהתערבות", חברה ורווחה יב (1992): 391-405. תיאור מצבם של ילדי משפחת זיו מצביע על כך שה"סיכון" כבר יצא מן הכוח אל הפועל והם נתונים ב"סכנה", כלומר, הם נפגעים פיזית והתפתחותם מעוכבת. כדי להגן עליהם חשוב היה לבחון את מקור הסכנה, כפי שמצייין פסק הדין המצוטט בהמשך הפרק.

אביו ללא סיבה נראית לעין וסבל מפגיעות בעין וברגל. בהתנהגותה של גלית בעיות משמעת. שני הילדים פיגרו בהתפתחותם הפיזית והכללית. גם אור, בתחילתו לא ניזון כנדרש וגילה חוסר שקט. כשהילדים היו בני שלוש, שנתיים וחצי, בהתאמה, הוצא צו ביניים³ כלפי שלושת הקטינים והם נמסרו למשפחות דתיות. הצו הוארך פעמים אחדות לתקופות שונות, עד שמונה חודשים, ואחר כך הילדים לביתם בצו טיפול והשגחה לתקופת ניסיון. ההורים שולבו, בנפרד, בתוכנית טיפול שיקומיות, והיחסים ביניהם שופרו. כעבור שבעה חודשים שוב יחסים ביניהם, שוב הוגשו תלונות במשטרה, והאם אף נעדרה מן הבית. את הילדים לברם בלילות. כעבור חודשיים, לאור ההתדרדרות במצבם, הילדים מרשות האם באמצעות כוחות משטרה והועברו לבית ילדים⁴ בעיר. יצא הם שהו שם. כעבור חצי שנה נשפט האב למאסר לתקופה של שנה. האם התגוררה בבית אמה בדרום הארץ, ולדבריה היא עבדה במשרה בגלל בעיות בריאות. היא ביקרה את הילדים אחת לחודש, במועדים מסוימים. מעבר לכך, בין ביקור לביקור, היא לא התעניינה בהם. לאור מצבם של הילדים ולאור אי-מסוגלותם של ההורים לגדלם ולהיטיב עמם ביקש למען הילד מבית המשפט להכריז על הקטינים בני-אימוץ כלפי הוריהם. מפרט החסדיר את מצבם הקשה של הילדים בעת שהתגוררו בבית ביקוריהם במסגרות החינוכיות שהשתייכו אליהן לא היו סדירים, לעתים נכחו כלל ולעתים אחרו, וכשהגיעו, היו מוזנחים ובגדיהם מלוכלכים; יצחק ככלי מכינים בראשיהם; יצחק היה עצוב ומופנם וסיפר על אלימות בבית הילדים ניכרו בעיות התפתחות. מצבו של אור, הקטן בשלושת הילדים, היה הרע ביותר. מבית הילדים נמסר לבית המשפט שהתנהגותם של יצחק וסם השמתם שם, הייתה משולחת כל רסן. כך, למשל, הם נהגו לחטוף את הילדים להם ולא היו להם כל הרגלי ניקיון. יצחק נהג לסכן את עצמו וגלית הפנים וצעצועים. בנוסף על כך היא גילתה מאפיינים של התנהגות מינית כלפי אחד המדריכים. בביקוריה של האם בבית הילדים נצפה נתק בינה

³ ביניים הוצא על פי חוק הנוער (טיפול והשגחה), תש"ך-1960, שעל פיו מוכרו יבין כ"נזקק" על פי עילות המפורטות בחוק. דומה שבמקרה זה הוכרו הילדים כ"נזקקים" על פי סעיף 2 לחוק זה, לפיו "קטין הוא נזקק כשנתקיים בו אחד מאלה: טלומו הגופני או הנפשי נפגע או עלול להיפגע מכל סיבה אחרת".

⁴ בית הילדים זה מועברים ילדים בתוקף צו חירום על פי חוק האימוץ (ראו נספח, תש"כ 1960). מקומו של בית הילדים חסוי והילדים נמצאים בו עד להחלטת בית הדין בדבר בקשת המדינה להכריז עליהם בני-אימוץ.

בדרום הארץ, שם הכירה. בן למשפחה רב-בעייתית פתחה לקשר ביניהם ברחו בצפון הארץ, ושם התגוררו. מערכת הקשרים בין בני האב התלוננה האם במשטרה כלכלי לאם וילדים ונטש חסי אישות קשים ואלמים הנפשיים. האם והילדים יבין מזון בסיסיים. הבית היה על הרצפה. בני הזוג קיבלו ירה, ארון), אך האב מכר את הקשה לפרנס את משפחתו.

הייתה כי הילדים נמצאים ימים הוזנחו. יצחק אף הוכה

בי-אליים המוסמכים לפעול על ידיו סעד לחוק הנוער". פקידים נבדלים מפקידות האימוץ, א-1981, ומועסקות ישירות על יביתה) מתנהל בבית המשפט המשפט לענייני משפחה.

בייצג את הדרך שבה מגדירים הוועדה הציבורית לבדיקת פרוץ הלל שמיד, הוגש לראש ים-2006, עמ' 33. על פי הגדרה ל-אובלוסייה החשופה לגורמים (המהווה פגיעה בעליל) ולבין היתה להתפתח לכדי מגבלה). ית-ימכוונת. לדיון בהבחנה בין בעיות ביחסי הורים ותינוקות – 19: 391-405. תיאור מצבם של בני הכוח אל הפועל והם נתונים בביבכת. כדי להגן עליהם חשוב י-היצוטט בהמשך הפרק.

לבין ילדיה. לעתים היא ביקרה את הילדים בלוויית אמה ושתייהן נקטו לא פעם אלימות מילולית ופיזית כלפי צוות העובדים.

המטפלים בבית הילדים טענו שמצבם הקשה של הילדים עלול להטיל עול כבד מדי על משפחה שתאמץ את שני הילדים המבוגרים. לאימוצו בנפרד של אור, הילד הקטן, לא נדרשה לכאורה כל הנמקה, משום שאנשי המקצוע חשבו שאין קשר משמעותי בין הילדים הגדולים לבינו. הפתרון שהציעה המדינה, אימוץ, הייב אפוא לנתק את האחים זה מזה.

התיאור הקשה של מצב הילדים ושל כישלון ההורים בטיפול בהם מדגים את הנסיבות שלשמן נוערה העילה של אימוץ ללא הסכמת הורים, בשל מה שקרוי "היעדר מסוגלות הורית"⁵. אך ניסוחה של עילה זו, לדברי בית המשפט, אינו ברור דיו: "המלים שנקט המחוקק סתמיות הן ומתוך 'סתמיותן' עמומות הן. ביטויים כמו 'אינו מסוגל' 'לדאוג... כראוי' וכיוצא באלה אינם מצביעים על תוכן קונקרטי וחסרים הנחיה של ממש"⁶. ואכן, עילה זו עשויה להתפרש בדרכים שונות, ששתי העיקריות שבהן יודגמו בסיפור ההליך המשפטי שהתקיים בעניינם של ילדי משפחת זיו: האחת רואה ביכולתו של ההורה לגדל את ילדו ביטוי למנגנון טבעי היוצא מן הכוח אל הפועל עם הלידה וההולדה והוא מובנה לתוך אישיותו של ההורה, שהיא שעומדת למבחן בהערכת יכולתו לגדל את ילדו, ואילו השפעת הקשר עם הילדים על ההורה ונסיבות החיים שבהן פועל ההורה נשקלות במידה מועטה או אינן נשקלות כלל; השנייה רואה באופן שבו ההורה מגדל את ילדו ביטוי לפתרון שההורה מגיע אליו במאבק ההישרדות שבו הוא נדרש לאזן בין דרישותיו של הצאצא, המדרללות את משאביו, לבין הצורך שלו עצמו לשמר את משאביו. הפתרון שההורה מגיע אליו הוא שעומד במרכז הערכת יכולתו של ההורה על פי גישה זו.⁷

כאמור, האב הוצג בתסקיר של השירות למען הילד כאדם אלים שאינו חש כל אחריות כלפי אשתו וילדיו ואילו האם הוצגה כאישה חדלת אונים שלא הגנה על ילדיה מפני אביהם, וגם כעת, לאחר שילדיה הוצאו מרשותה, היא מגלה כלפיהם אדישות והזנחה. מתיאור זה ניתן להסיק שמדובר בלקות אישיותית של האם. מצג

5. ראו נספח, סעיף 713.

6. ע"א 418/88 פלוני נ' ח"מ, 5.

7. ראו מילי מאסט, "מסוגלות הורית": ביטוי ל'אינסטינקט הורי' או ל'אינסטינקט הישרדות' (על עדות מומחה), בתוך: דוד יגיל ואחרים (עורכים), סוגיות בפסיכולוגיה, משפט ואתיקה בישראל – אבחון טיפול ושיפוט, תל אביב: פרובוק, 2008, עמ' 217-235.

הוא הולם את המונח "היעדר מסוגלות הורית", והוא נוצר לאחר שפרטים חשובים ברשת לשלוח האירועים הושטו מהתסקיר ומהדיווח של בית הילדים לבית המשפט. כך, למשל, בבקשת המדינה לא צוין שהחלטה להוציא את הילדים מרשות האם התקבלה בעת שהאב נעצר משום שהאם התלוננה נגדו בניסיון להגן על עצמה ועל ילדיה מפניו; שהאם נאבקה נגד הוצאת הילדים מרשותה ואף נעצרה משום שסירבה לגלות את מקום הימצאם; שהמשטרה, שסייעה לפקידת היעד לאתר את הילדים, השתמשה בכוח כדי להוציא את הילדים מרשות אמם; שבמשך כמה חודשים האם לא ידעה היכן ילדיה נמצאים, וכשסוף-סוף הצליחה לגלות את מקום הימצאם ניתנה לה רשות לבקרם אחת לחודש, למשך שעה אחת בלבד, למרות בקשותיה להאריך את משך הפגישה; שהמרחק הגיאוגרפי בין מקום מגוריה של האם לבין בית הילדים היה כרוך בנסיעות ארוכות ואלה הקשו עליה להגיע לביקורים, וכאשר לא עלה בידה להגיע לביקור במועד שנקבע, לא אפשר לה בית הילדים להגיע במועד אחר אלא דחה את הפגישה בחודש, על פי לוח היינים הנוקשה שהוצב בפניה מראש. הכללת מידע זה בתיאור המקרה תציב במיקד הערכת יכולתה של האם את הפתרון שהיא הגיעה אליו במאבק ההישרדות שלה על אימהותה, ופתרון זה הוא שיעמוד למבחן בית המשפט.

הדיאלקטיקה בין שתי הגישות הללו להערכת יכולתה של אם לגדל את ילדיה נעשה במוקד ההליך המשפטי בעניינם של ילדי משפחת זיו.

המנגנון ההורי

העילה המתירה אימוץ בלא הסכמת ההורה, משום שההורה אינו מסוגל לגדל את ילדו, קוראת תיגר, לכאורה, על המוסכמה שיכולתו של הורה להגן על ילדו ייטפח אותו היא יכולת "טבעית", אולם השימוש השגור במונח "מסוגלות הורית", המייחס את יכולתו של ההורה לגדל את ילדו למנגנון אישיותי המופעל עם הלידה וההולדה, מעיד דווקא על ההפך: יכולתו של ההורה נתפסת כ"טבעית", כ"נורמלית", והשימוש במונח "היעדר מסוגלות הורית", שנעשה במקרים שבהם מתעוררת שאלה בנוגע ליכולתו של ההורה, נועד להצביע על ה"פתולוגיה" שהיעדרה. במקום שכישלונם של הורים ישמש בסיס לבחינת האקסיומה הרווחת בדבר יכולתו ה"טבעית" של ההורה, השימוש הרווח במונח "מסוגלות הורית" באיש אותה.

אמת המידה להבחנה בין "נורמליות" ל"פתולוגיה" אצל ההורה באה לידי ביטוי בהערכת "המסוגלות ההורית" באמצעות מבחנים המכוונים לעתים "מבחני מסוגלות הורית", וברוך כלל הם מבחני אישיות. הערכות מעין אלה צורפו לבקשת

המדינה מכינת המשפט להכריז על ילדי משפחת זיו בני-אימוץ, ותמציותיהן נכללו בתסקיר של השירות למען הילד. על האב נאמר בהערכות אלה כי הוא "מאוד ילדותי [...] בעל אישיות דלה ומצומצמת, בעל סף תסכול נמוך ובלי שליטה מספקת על דחפיו [...] הוא חפוז, נמהר, ויש סימנים לקווים פסיכופטיים, ולא נראה שיש רגשות אשם על מה שעולל לילדים ולאשתו [...] אין ממש יכולת לאמפטיה (כלפי אשתו והילדים) [...] מדובר בצעיר בעל אינטליגנציה תקינה, אך עם הפרעת אופי [...]". באשר לאם נמצא כי [...] היא אינפנטילית ממש, לא מגובשת, זהותה לא ברורה, גם אם מנסה כיום להעמיד פסאדה של מישהו שידוע מה הוא רוצה [...] היא חסרת שיפוט, המגע עם המציאות רופף (על רקע ילדותיות יתר) והיא איננה מתכננת את צעדיה [...] מדובר בצעירה עם הפרעות אופי (תלותיות יתר) אשר נכנסה להורות בטרם עת [...] אינה מסוגלת לגונן על עצמה ועל הילדים".

הגישה לפיה יכולתו של הורה לגדל את ילדו היא ביטוי של מבנה אישיותי באה לידי ביטוי מובהק בהערכות אלו, והשימוש במונח "מסוגלות" מצביע על אמונה במציאותו של כוח המצוי בנבכי אישיותו של ההורה ויוצא אל הפועל עם הלידה וההולדה. ואולם, השימוש במונח זה מתעלם לא רק מהשפעת תנאי החיים של ההורים, אלא, ובעיקר, מן הילדים. בתפיסת ההורות כיכולת טבעית שמסלולה צפוי וקבוע מראש מובלעת ההנחה שההורה זקוק לילד כפי שהילד זקוק להורה, ולכן, הקשר של ההורה אל הילד הוא בהכרח בבואה של הקשר של הילד אל ההורה.⁸ ההורות, אם כביטוי של נורמליות ואם כביטוי של פתולוגיה, נתפסת כגורם העיקרי בהתפתחות הילד, וההורה נתפס כמי שקובע את טיב היחסים המתפתחים בינו לבין הילד. הוראת המונח "מסוגלות הורית", הרואה את ההורה כנושא מנגנון הטבוע במבנה אישיותו, מציבה את הילד כמושא של אותו מנגנון. הקשר של הילד להורה מגולם בהתנהגותו של ההורה ואיננו נבחן מנקודת הראות

8. מקורה של גישה זו בכמה מן הזרמים החשובים בתיאוריה הפסיכואנליטית, הרואה בצורך של האם בקשר עם התינוק בבואה של הצורך של התינוק בקשר עם האם; משהוגדר הקשר של התינוק אל האם כקשר סימביוטי, הוגדר כך גם הקשר של האם לתינוק. ראו Helena Deutsch, "Motherhood and Sexuality", *Psychoanalytic Quarterly* 2 (1933): 476-488; *Idem., Neurosis and Character Types*, New York: International Universities Press, 1965, p. 190; Christine Olden, "On Adult Empathy with Children", *The Psychoanalytic Study of the Child* 8 (1953): 111-126. כיום מוגדר הקשר של התינוק עם האם כקשר בין-אישי, וכך מוגדר גם הצורך של האם בקשר עם התינוק, וראו Jessica Benjamin, *Bonds of Love*, New York: Pantheon Books, 1988, p. 1. על פי גישה זו, מידת הזדקקותה של האם לתינוק והמשמעות שהיא מייחסת לכך קובעות את טיב הקשר בינה לבין הילד.

כל הילד עצמו. על פי הגדרה זו, כאשר ההורה "נכשל" בטיפולו בילד מזהה הערכת "מסוגלותו" של ההורה עם הערכת הקשר של הילד להורה, ומן הטענה שההורה "נעדר מסוגלות הורית" מקישים גם שהקשר של הילד להורה לקוי, יימען טובת הילד, יש לנתקו מן ההורה. ואכן, בבקשת המדינה להכריז על ילדי משפחה זיו בני-אימוץ אין כל תיאור של הקשר של הילדים להוריהם, אף שהיו אימונות, כאשר הוחזרו הביתה וכאשר נשלחו בסופו של דבר לבית הילדים. כפי שאסביר בהמשך, כשאציע הסבר חלופי להערכת יכולתו של הורה לגדל את ילדו, אינני מקבלת את התפיסה לפיה יכולת זו היא מנגנון טבעי המבנה את הקשר של הילד להורה. ואף על פי כן, כשקראתי את תיאור מצבם החמור של ילדי משפחה זיו חשבתי שאכן יש צורך להגן עליהם מפני הוריהם ולהוציאם מתוקתם. כבתי שלא אוכל להמליץ על החזרת הילדים לחזקת האם, כפי שציפתה ממני באת כוחה. בתיאור מצבם של ילדים הנתונים בסכנה טמונה עוצמה רטורית כה יפה עד שהנטייה לשים לו קץ – ומיד! – גוברת תכופות על הכנת הנקרא. וכך, בקרא סקירתן של פקידות האימוץ, לא "שמעתי" את שתיקת הילדים והאם. הספק שהתעורר בי בדבר התועלת שבמינויי למומחית מטעם האם והמחשבה שלא אוכל להגיע להערכה שונה מזו שקראתי במסמכי השירות למען הילד החזקו לאחר שקראתי את מסקנותיה של פסיכולוגית שצפתה בשתי פגישות בין האם לילדיה. מסקנות אלה, שהוצגו לבית המשפט במסגרת העדויות שנועדו להמוך בבקשת המדינה להכריז על הילדים בני-אימוץ, נמצאו בתיק המסמכים שהגישה לי, כאמור, באת כוחה של האם. הפסיכולוגית, כמוה כמומחים אחרים, הכירה ככל הנראה כמגבלות של הערכת אישיות ההורים כבסיס להערכת יכולתם לגדל את ילדיהם, והיא קיימה הצפית בפעילות הגומלין בין האם לבין ילדיה. בהגינותה, היא סייגה את מסקנותיה: "חוות דעת שמתבססת רק על תצפיות בשתי פגישות תחומות בזמן, בלתי אינטימיות ובנסיבות לוחצות ומאיימות מבחינת האם והילדים, מטבעה סתויה בעלת תקפות מוגבלת ותהווה רק נדבך אחד במערכת שיקולי טובת הילד" המבוססים על היכרויות קודמות עם המשפחה, דו"חות קודמים ומאחרים ייתר, אבחונים פסיכולוגיים ודיווחים על כל אחד מן הילדים מבית הילדים". אולם למרות הסתייגות זו, תצפיותיה באשר ליכולתה של האם לקבל את הילדים להיקחה סוכמו במילים אלו:

בשתי הפגישות בהן נכחתי בלט החסר: מה שאין בקשר בין האם והילדים. בשתי הפגישות לא באה לידי ביטוי שמחת, או אפילו התרגשות, הפגישה מחדש, לא נראה היה שיש איזו נקודת קרבה או פמיליאריות, הנובעת מחיים משותפים

ביני, ותמציותיהן נכללו
בת אלה כי הוא "מאוד
בלי שליטה מספקת
הפטיים, ולא נראה שיש
יכולת לאמפטיה (כלפי
האם, אך עם הפרעת אופי
לא מגובשת, זהותה לא
שידע מה הוא רוצה [...])
היותו יתר) והיא איננה
רצי (תלותיות יתר) אשר
בבה ועל הילדים".
ביטוי של מבנה אישיותי
ה "מסוגלות" מצביע על
הייתה ויוצא אל הפועל עם
א רק מהשפעת תנאי החיים
ה יכולת טבעית שמסלולה
ה כפי שהילד זקוק להורה,
ה כל הקשר של הילד אל
ה כל פתולוגיה, נתפסת
ה שקיבע את טיב היחסים
ה היותו", הרואה את ההורה
ה כמי שאו של אותו מנגנון.
ה איננו נבחן מנקודת הראות
ה הפסיכואנליטית, הרואה
ה כל התנוק בקשר עם האם;
ה הגדר כך גם הקשר של
Helena Deutsch, "Motherhood
Quarterly 2 (1933): 476-481.
International Universities
Empathy with Children". The
ה הדין בין אישי, וכך מוגדר גם
Jessica Benjamin, *Bonding with
ה בידת הודקקותה של האם
ה הקשר בינה לבין הילד.*

והתנסויות חיוביות בעבר, שמנסים לחזור אליהם בפגישה מחודשת. מצד הילדים כולם, לא ניתן היה להבחין בזיק של איזו היזכרות או התרפקות על אמם, בין אם באופן פיזי ובין אם באיפוק רגשי. ברור כשלב זה, כשהילדים נמצאים תקופה ארוכה יחסית בבית הילדים, שזיכרון הקרבה לאם הולך ומתמעם (אינני יודעת מה הייתה הקרבה כשהיו בבית), במיוחד שניכר בבירור שכל שלושתם, בוריאציות שונות, קשורים לאנשי צוות בית הילדים, מטפלות ופסיכולוג. מבחינה זו חל שינוי לרעה בין פגישה לפגישה. אם בפגישה הראשונה יצחק וגלית קשרו את האמא ל"בית" ופעם אחת השתמשו במילה "אמא" וניסו באופן ספורדי (פעמים מועטות אמנם) לשאול אותה, להגיד לה ולתפוש את תשומת לבו ונואשו, הרי שבפגישה השנייה הגיעו ללא ציפיות, לא ניסו ואף נמנעו מקשר ושיתוף פעולה עם האם. גם אור, שבפגישה הראשונה נענה באופן פסיבי לפניות של האם, התנהג בצורה מרוחקת יותר בפגישה השנייה, כשהאם נישקה אותו והרימה אותו על ברכיה. ההימנעות של יצחק וגלית בפגישה השנייה ואי שיתוף הפעולה שלהם היו חריפים הרבה יותר מאשר בפגישה הראשונה, ורקויות בהתנהגויות הצביעו על משקעים ביחסים עם האם. הצורך ברכות וחיבה הופנה לאנשי צוות בית הילדים ובהדרגה גם לדורסים. כאמור, כמה שבא לידי ביטוי בפגישות, ניתן לראות ששלושת הילדים, עם כל ההבדלים ביניהם בגיל, במזג ובמין, אינם רואים באם (ואף לא בסבתא) מקור של חום, של הגנה, ואפילו לא רואים בה מבוגר שקשוב להם, עונה על שאלות, או כמי שניתן לשתף אותה בעזרה בענייני "פיפי" בגד לוחץ, או ממתק שרוצים לפלוט". הפניות הספונטניות במקרים כאלה היו תמיד לאנשי צוות בית הילדים. ("גיחות ניסוי" בפגישה הראשונה הן היוצא מן הכלל המעיד על הכלל). כל ניסיונות הקשר המילולי עם האם בפגישות היו מאכזבות מבחינת הילדים הגדולים, ואור אף פעם לא ניגש אל האם ביוזמתו.

מבחינת האם, הפגישה החד-חדרית היא הזדמנות להביא לילדים ממתקים, מתנות לא כל כך מובחנות לצורכיהם האינדיבידואליים, ועיקר ההשקעה מכוונת לקניית בגדים. יש לציין כי בחירת הבגדים נעשית בתשומת לב ובבחירה אישית מובחנת. מדובר בבגדים "ייצוגיים", מהודרים ויפים המותאמים למידותיהם של הילדים, תוך הדגשת ההבדלים בין בגדי הבנים לשמלותיה של גלית. נראה היה שהאם מרגישה בודדה בפגישות ביקור אלה (לפעמים הביאה אתה בני משפחה), יחידה מול צוות שיפוטי בעיניה. למרות שבפועל אנשי הצוות עשו מאמץ להקל על הסיטואציה של הקשר ומיעטו להתערב, האם בהחלט חווה את הימצאות הילדים בבית הילדים ואת האיום לאימוץ כאצבע מאשימה כלפיה. האם לא יכלה להשתמש בשעה שעמדה לרשותה ליצור קרבה עם הילדים וליצור אווירת שהות משותפת, בין אם כמשחק, בשיחה או בגילויים של חיבה ושעשועים גופניים. אינטראקציות של שעשוע, התרפקות וקרבה רגשית התרחשו עם אנשי הצוות ולא עם האם והסבתא. פרט לנישוקי אור על ברכיה היא לא ניגשה אליו, לא לקחה אותו אליה. האם לא יזמה מגעים פיזיים, שאלות לשלום, דיבורים או

כשהק מנסות. בלתי
עניין כמה סימנים
מראש, בלתי נדירות
לצורכי הילדים באי
לצורכיהם, ולא יצר
היא ניסתה להתחבר
"לשמוע" ובלית
אבא ובין אם הייתה
וההכנה לצילום. לא

הניכוד בין האם לילדה.
לרשפת התנהגותה של האם
התנהגותם המרוחקת של
ההתנהגויות כזו בהערכת
את יכולתו של ההורה כפי
של הילד. אמנם בדבריה
בלפי האם, אך תגובות אלה
הצפוניתה של הפסיכותר
של פקידות האימוץ שציטט
גם לי לחשוב שמן ההכרה
פגישות עם ילדיה לא סיפר
היתפתי את באת כוח האם
איתי כמומחית, אך היא הר
אפוא להיאחז בזיק התקר
האם לקבל את ילדיה להוכ
במסמכים שקראתי.

מאבקם של הורים לקבל
"לא כשרים", כפי שאמר
הרווחה של הכנסת:

יש לי דוגמאות שאני
בקשות להכריז על
חברתית, סטיגמה ר
קשור לאהבת הילד. א
התחלתי לטפל בתינו
אני דנתי בענייני כשפ

משחק משותף. ברגע שמסרה את הצעצועים והמתקים לילדים, לא גילתה כל עניין במה שייעשה בהם. בלטה התייחסותה לילדים כמופעלים בתוכנית שהכינה מראש, בלטו נחישות ילדותית לבצע את התוכנית ויהי מה והוסר יכולת להתייחס לצורכי הילדים באופן אינדיבידואלי, להקשיב להם ולנסות להתאים את התוכנית לצורכיהם, ולא יזמה כל תקשורת מילולית אתם, לא בשאלות ולא בתשובות. היא ניסתה להתחמק מהיוזמות המועטות שלהם: שאלות או אמירות ניסתה לא "לשמוע" ובלית ברירה הגיבה תגובה סתמית, לא רלבנטית, בין אם שאלו על אבא ובין אם הייתה זו תלונה על שהכאיבה להם תוך כדי פעולות ההלבשה וההכנה לצילום. לא הייתה הקשבה ולא התייחסות מצידה [...]

בין האם לילדיה, כפי שתואר בדבריה של הפסיכולוגית, מיוחס בעיקר הפעלת התנהגותה של האם על הילדים. הפסיכולוגית לא העלתה את האפשרות שהתנהגותם המרוחקת של הילדים מן האם היא שהשפיעה על תגובותיה. ביוזמות כזו בהערכת פעילות הגומלין מושפעת כאמור מן התפיסה הרואה את יכולתו של ההורה כפועל יוצא של מנגנון אישיותי הקובע את היענותו לצרכיו של הילד. אמנם בדבריה של הפסיכולוגית הוזכרו גם תגובותיהם של הילדים כלפי האם, אך תגובות אלה לא שימשו אותה כדי להסביר את התנהגות האם. הצפיפות של הפסיכולוגית לא שינו את התמונה הקודרת שהוצגה בתסקיר לגבי פקידות האימוץ שצוטט לעיל. תיאור הדרך שבה התייחסו הילדים אל אמם לא פגישות עם ילדיה לא שיפר את הרושם שקיבלתי מקריאת התסקיר. לאור כל זאת סירפתי את באת כוח האם בספקותיי והצעתי שתשקול שנית את בקשתה למנות איתי כמומחית, אך היא החליטה, כנראה בלית ברירה, להיעזר בשירותיי. ניסיתי אפוא להיאחז בזיק התקווה היחיד שהבהב בתמונה האפלה: מאבקה העיקש של האם לקבל את ילדיה לתזקתה, שעמד בניגוד חריף לפסיביות ולאדישות שתוארו במסמכים שקראתי.

מאבקם של הורים לקבל חזקה על ילדיהם מיוחס לעתים תכופות למניעים "לא כשרים", כפי שאמר שופט בית משפט מחוזי בישיבה של ועדת העבודה והרווחה של הכנסת:

יש לי דוגמאות שאני שמעתי באולם המשפטים לגבי אימהות שלגביהן מוגשות בקשות להכריז על הילדים כבני-אימוץ והן נלחמות כאריות. הסיבה היא חברתית, סטיגמה חברתית, כבוד עצמי, הפרעות אישיות, פגיעה באגו. זה לא קשור לאהבת הילד. אני רוצה לומר לכם, ואני לא רוצה לדבר בהכללות, כשאני התחלתי לטפל בתיקי אימוץ ונתקלתי באוכלוסייה הזאת, זה כשביילי היה חידוש. אני דנתי בענייני משפחה, אני מכיר אנשים מכל מיני סטנדרטים, אבל הדברים

מזדהה. מצד הילדים
פחות על אמם, בין אם
הם נמצאים תקופה
האנני יודעת
הם כוונתם, בוריאציות
ההחלטה. מבחינה זו חל
היה ילדית קשרו את
האני ספורדי (פעמים
ההחלטה ונואשו, הרי
ההחלטה ייתוף פעולה
ההחלטה של האם, התנהג
ההחלטה ההחלטה אותו על
ההחלטה הפעולה שלהם
ההחלטה ההחלטה הצביעו
ההחלטה האנטי צוות בית
ההחלטה ההחלטה נתן לראות
ההחלטה אינם האים באם
ההחלטה ההחלטה שקשוב
ההחלטה ההחלטה הפיסי, כגד
ההחלטה ההחלטה היו תמיד
ההחלטה ההחלטה מן הכלל
ההחלטה ההחלטה מן האכזבות
ההחלטה ההחלטה
ההחלטה ההחלטה ממתקים,
ההחלטה ההחלטה מכוונת
ההחלטה ההחלטה אישית
ההחלטה ההחלטה של
ההחלטה ההחלטה נראה היה
ההחלטה ההחלטה בני משפחה,
ההחלטה ההחלטה להקל
ההחלטה ההחלטה את הימצאות
ההחלטה ההחלטה לא יכלה
ההחלטה ההחלטה אישית שהות
ההחלטה ההחלטה גופניים.
ההחלטה ההחלטה הצוות
ההחלטה ההחלטה אליו, לא
ההחלטה ההחלטה היבטים או

הכי מוזרים והכי לא מקובלים ראיתי בתיקי האימוץ לגבי הורים שלוקחים מהם ילדים. אני רוצה להגיח שכל מי שיושב פה הוא אדם נורמטיבי, אוהב ילדים ויודע לגדל ילדים, זה לא כולם. לא צריך להסתכל על כל האוכלוסייה הזאת בצורה הומוגנית. אותו הדבר לגבי האימהות שחוזרות בהן מאימוץ, זה לא תמיד בגלל אהבת הילד.⁹

למרות הסתייגותיו משימוש בהכללות התייחס השופט להורים מולידים שילדיהם נלקחו מהם לאימוץ כאל "אוכלוסייה" שאיננה "נורמטיבית", ומשום כך יש לדעתו להטיל ספק בכנות מניעיהם כשהם נלחמים על זכותם לגדל את ילדיהם. בדבריו התעלם השופט מהמכנה המשותף לאוכלוסיית ההורים "הזאת" – מאבקם של ההורים נגד גזר דין המוות שבית המשפט עלול לגזור על הורותם. מאבק נואש מעין זה עלול להביא להתנהגויות "בלתי מקובלות". הורים שנתפסים כמי ש"נכשלו" לעולם ימצאו את עצמם במלכוד: אם הם אינם מתעניינים בילדיהם בין ביקור לביקור הם מצדיקים בהתנהגותם את הרחקתם מילדיהם, אך אם הם נאבקים כדי לשמור על הקשר עם ילדיהם ניתן לטעון כנגדם שמניעיהם מפוקפקים. על פי גישה זו, הלקות במנגנון ההורי מובנית כסטייה מן הנורמה ומביאה לידי טשטוש ההבחנה בין שתי אמות מידה להערכת יכולתו של ההורה: נורמליות/פתולוגיה, נורמטיביות/סטייה.

מאחר שאינני שותפה לעמדה שביטא השופט ואינני מטילה ספק מלכתחילה בכנות מאבקם של הורים, גם אם הם נתפסים כמי שנכשלו בגידול ילדיהם, חיפשי במסמכים שהועברו אליי הסבר לפער בין מאבקה של האם לבין אדישותה כלפי הילדים, כפי שתוארה בתסקיר של השירות למען הילד. בתוך כך הגיע לידי פרוטוקול של דיון שהתקיים בבית המשפט שבועות ספורים לפני שהמקרה הובא לידיעתו, ובו נכתב שהפסיכולוג שטיפל בילדים בעת שהותם בבית הילדים מסר בעדותו שבפגישה האחרונה חל שינוי בדרך התנהגותה של האם כלפי ילדיה: הפעם היא יושבה וציירה עם הילדים, הרכיבה אתם פאזל, ובאופן כללי הייתה פעילה יותר במהלך הפגישה. לדברי הפסיכולוג, שני הילדים הגדולים שיתפו עמה פעולה. באותה ישיבה של בית המשפט העידה גם מנהלת בית הילדים כי בביקור האחרון החלה האם, ביוזמתה, לשחק עם הילדים, אך הוסיפה: "היינו מאוד מופתעים. בסוף מאי מיוזמתה עשתה את זה וזה הפתיע אותנו ואת הילדים. כי במשך שנתיים זו הייתה התנהגות שונה ממה שראינו [...] התחושה שלי הייתה

9. פרוטוקול מס' 189 של ישיבת ועדת העבודה, הרווחה והבריאות של הכנסת, 14.6.2005.

היה מאוד מלאכותי וקשור לתחילת המשפט. הפער היה מאוד גדול בין
ההוראה של הילדים לאורך שנתיים לבין אותו מפגש". כאן יש להעיר
שזמן שציינה מנהלת בית הילדים איננה מדויקת. עד אותה עת נמצאו
בבית הילדים 21 חודש; מתוכם, במשך שבעה חודשים האם לא ידעה כלל
הם נמצאים ולא ביקרה אותם, ולאחר זמן, כשנודע לה מקום הימצאם, לא
היא לא אפשרות להיפגש עמם ברציפות. רק זמן קצר לפני אותה פגישה נוצר
היא כל פגישות בין האם לילדיה, ותכיפות הפגישות אף הוגברה, בהחלטת בית
המשפט.

החלטה של מנהלת בית הילדים על הזמן וההקשר שבהם נצפו השינויים
ההתנהגותיים של האם – פתיחת הדיונים בבית המשפט – נועדו ככל הנראה
לסייע את האם כמניפולטיבית וכמי שמנסה להשפיע על בית המשפט. העובדה
שפגישת זו התקיימה לאחר שהחל להיווצר רצף בפגישות בין האם לילדים
התכיפות הוגברה לא הועלתה כלל כהסבר לשינוי בהתנהגותה של האם.
כך יאה. אינני מוציאה מכלל אפשרות שגם מועד תחילת הדיונים המשפטיים
השינויים בהתנהגותה של האם, אך לא דווקא בשל ניסיון להשפיע על
המשפט אלא משום שעם תחילת המשפט מונחה לאם עורכת דין מטעם
המשפט, כאמור לעיל, וזו חיזקה אותה בעמידתה מול המדינה. קשה להגזים
בהיכנות תפקידו של עורך הדין המייצג את ההורה, לא רק משום שמטבע השיטה
ההגנתית הנהוגה בארץ, זה הערוץ שבאמצעותו יכול ההורה להציג את עמדתו
בפני בית המשפט, אלא גם בשל תולשתו של ההורה, שלעתים קרובות בא משולי
החברה ועליו לעמוד מול מנגנון מיומן ורבי-עוצמה כשהוא נתבע על "כישלון"
כדי להגדרת כתפקידו ה"טבעי" – הורות. להורים כאלה, עורך הדין הוא תכופות
ההגנת היחידה.

הפסיכולוג של בית הילדים – שנכח, כאמור, באותה פגישה שהוצגה כיוצאת
דופן – לא יחס משקל רב לשינויים שנצפו בהתנהגות האם, שכן, לדבריו,
ההיכרות לא צריכה להתבצע על ידי כל מיני דברים שרואים היצוגית כי היה
הידי לפני חודש שהיה קטסטרופה. השאלה המהותית, לדעתו, היא "אם האם
ימסוגלת מבחינה אישיותית לקחת אחריות ולטפל בשלושת הילדים
היא. ילא כל דבר שנראה על פני השטח". ביטול משקלו של השינוי שנצפה
ההתנהגות של האם בעת הפגישה עם ילדיה נגזר כאן במפורש מתפיסת יכולתו
הידי להגדל את ילדיו כמנגנון שמעצם הגדרתו הוא קבוע ובלתי משתנה.
כך שהגלה היתרון, כביכול, הנעוץ במונח "מסוגלות הורית" כמנגנון אישיותי
הידי שהערכת כשירותו משמשת בסיס להכרזה על ילד בריאיומן. החוק דורש
הידי יכולתו של הורה תתייחס גם לאפשרות שיחול בה שיפור, בהינתן הסיוע

בני הורים שלוקחים מהם
מטיב, אוהב ילדים ויודע
האוכלוסייה הזאת בצורה
וימוץ, זה לא תמיד בגלל

הורים מולידים שילדיהם
טיבית", ומשום כך יש
נותם לגדל את ילדיהם.
הורים "הזאת" – מאבקם
נזר על הורותם. מאבק
הורים שנתפסים כמי
מתעניינים בילדיהם בין
דיהם, אך אם הם נאבקים
ועיניהם ממוקפקים. על פי
היא ומביאה לירי טשטוש
היא: נורמליות/פתולוגיה,

מטילה ספק מלכתחילה
שנכשלו בגידול ילדיהם,
היא של האם לבין אדישותה
הילד. בתוך כך הגיע לידי
הורים לפני שהמקרה הובא
ההותם בבית הילדים מסר
היא של האם כלפי ילדיה:
נאזל, ובאופן כללי הייתה
הילדים הגדולים שיתפו
גם מנהלת בית הילדים כי
הורים, אך הוסיפה: "היינו
הפתיע אותנו ואת הילדים.
היא [...] התחושה שלי הייתה

היא והבריאות של הכנסת,

המקובל בשירותי הרווחה,¹⁰ אולם הגדרת "המסוגלות ההורית" כמנגנון קבוע מאפשרת לגלם בעצם תיאורו את התחזית הנדרשת ולפטור את המעריך מהצורך בכדיקות נוספות. על פי הגדרה זו, הורה שהמנגנון ההורי שלו פגום לעולם יהיה "נעדר מסוגלות הורית". זאת ועוד, תפיסת המנגנון ההורי כזוהי לאישיותו של ההורה, שעל פי התיאוריה העומדת ביסוד תפיסה זו נקבעת בשנים הראשונות לחייו, מציגה אותו כמבודד וכמחוסן מפני השפעות סביבתיות מאוחרות יותר. לא זו בלבד שתנאי חייו של ההורה אינם מקבלים משקל בהערכת יכולתו לגדל את ילדיו, גם ההקשר שבו מתקיימות התצפיות בפעילותו עם ילדיו אינו מקבל משקל ראוי. כך, למשל, תדירות הפגישות נקבעת על ידי השירות למען הילד, ובדרך כלל, מאחר שמקומו של בית הילדים חסוי, מתקיימות הפגישות במשרדי השירות למען הילד, שככל משרד ממשלתי משרדים ניכור, בפיקוחם של עובדי השירות למען הילד, הנוכחים תמיד בחדר בעת הפגישה. במקרה של ילדי משפחת זיו, בחדר שבו נערכו הפגישות נכחו תמיד לפחות שני עובדים.

בהמשך הדיון בעניינה של משפחת זיו התברר, בעקבות חקירה של באת כוח האם, שהפסיכולוגית ערכה את תצפיותיה, שסיכומן הובא לעיל, כמה חודשים לפני הדיון המשפטי. על שאלתה של עורכת הדין, "האם ידוע לך כמה זמן לא ראו הילדים את אמם לפני התצפית הראשונה שקיימת?", ענתה הפסיכולוגית: "עד כמה שאני זוכרת נאמר לי שהביקורים נערכים כל חודש". אולם, לדברי עורכת הדין, "לפי מה שאמרה האם, ביקור זה התרחש אחרי שלושה חודשים לא ראתה את הילדים. האם יש בזה כדי להסביר שהילדים פנו למטפלות כשביקשו ללכת לשירותים, וכשרצו צעצועים פנו למטפלת ולא לאמא שלהם?", והפסיכולוגית השיבה: "זה בהחלט יכול להסביר שבאותה תקופה התקשרו למטפלות וניתקו את עצמם מן האם". ייתכן שזיכרונה של הפסיכולוגית בגר בה, אולם עובדה היא שלא רשמה את מיקומה של הפגישה ברצף הפגישות בין האם לילדיה כחלק מן הנתונים של תצפיותיה, אולי בשל המשקל המועט שיחסה לנתון זה.

השמטת ההקשר מהערכת הקשר בין ההורים לילדיהם באה לידי ביטוי בוטה, עד כדי אבסורד, בהתייחסותם של פקידי האימוץ לפגישות שבין האב לבין הילדים, כפי שנוסחה בפסק הדין:

ההחלטה האמורה [שהאב יוכל לבקר אצל הקטינים ככל פעם שיהיה בחופשה מבית הסוהר] ניתנה בעת שפקידת האימוץ [...] לא נכחה באולם. משנכנסה והודע לה הרבר, התריסה כלפי בית המשפט: "אני אתייעץ עם מקום הימצאם

10. ראו נספח, סעיף 13(7).

של הילדים... לגבי האב יש בעיה גדולה מאוד. הוא לא ראה אותם כשנתיים. אני חושבת שלנחית אותו עליהם עכשיו זו בעיה...". היא רק לא מצאה לנכון לציין כי האב פנה מספר פעמים באמצעות העוברת הסוציאלית של בית הכלא בבקשה להיפגש עם הקטינים, ולא נענה.

פקידת האימוץ הראשית בעדותה בבית המשפט חזרה על הטענה שהביקורים עם האב לא קוימו מחוסר עניין שלו. אחר כך, לשאלת בא כוחו של המשיב (האב), השיבה: "הוא אמר שהוא מבקש, אבל זה לא דבר שהיה לו המשך, סוף והתחלה...". דברים אלו עומדים בניגוד לאמור בתסקיר – אליו צירפה ופקידת הסעד הראשית את התימתה [...] כן עומדים הדברים בסתירה לעדותה של פקידת הסעד (ממקום מגורי ההורים): "האב מספר על בקשות חוזרות ונשנות שלו לבקר את הילדים, שלדבריו לא נענו", ולמסמכים אחרים שמהם עולה כי האב חזר וביקש לראות את ילדיו אך לא נענה.

צגה זו של היעדר המפגשים בין האב לילדיו כביטוי לחוסר עניין מצדו התעלמה כמובן מן העובדה שהאב נמצא כל אותה עת בכלא והאפשרות לבקר את ילדיו הייתה תלויה לחלוטין באישור הרשויות.¹¹ יכולתו של ההורה לגדל את ילדו מציגת אפוא גם כאן כמנגנון מולד המבודד מהשפעות סביבתיות, כביכול, וכדי להגן על ההנחה הזאת מגדירים את "היעדר מסוגלות ההורית" כפתולוגיה יבסטייה, מייחסים להורים מניעים מפוקפקים ומשחירים את דמותם, כהצדקה לסילוקם מתי ילדיהם.

הדמוניזציה של ההורים

אילו האבחנה "היעדר מסוגלות הורית" הייתה משרתת את מטרתה – הצבעה על אייכולתו של ההורה לגדל את ילדו – הייתה הגדרת היעדר זה כפתולוגיה באיננה בשליטתו של האדם פוטרת את ההורה מן האחריות למעשיו. אמנם הפסיקה גורסת שהעילה של "היעדר מסוגלות הורית" איננה מחייבת מרכיב "אימתני" – בשונה מעילות אחרות המתירות אימוץ ללא הסכמת הורים¹² –

11. בהערת אגב יש להוסיף שעמדת הסובייקט של האב אינה מוצגת בתיאור הזה מאחר ששאלת החזרת הילדים לחזקתו לא עמדה על הפרק באותו שלב, ואף שהיה מיוצג, עמדתו לא נדונה בבית המשפט.

12. ראו ע"א 418/88 פלוני נ' ה"ח, 9.

[...] חלופות (4)-(7) של סעיף 13 הן חלופות המשלימות זו את זו, ובכולן מדובר במצבים בהם נמנע הורה ממלא חובותיו כלפי ילדיו. חלופה (4) עניינה הורה, אשר הפקיר את ילדו, או גמנע מלקיים עמו קשר; חלופה (5) עוסקת בהורה

אולם להגדרת יכולתו של ההורה כ"טבעית", כ"נורמלית", מחלחלת אמת מידה נורמטיבית, כפי שעולה גם מדברי השופט שצוטטו לעיל, לפיהם הוא מפקפק בכנות מאבקם של הורים להחזיר את ילדיהם לחזקתם לאחר שכשלו בטיפול בהם, כאילו היה הטיפול הלקוי ביטוי להתנהגות מכוונת, ואולי אף מחבלת, כלפי הילדים. ואכן, התערבותה האוכפת של המדינה נושאת משמעות של ענישה, ומשמעות זו מובלעת לא רק בדבריו של השופט; היא מופיעה גם בפסקי דין של בית המשפט,¹³ למרות הצהרתו מפורשת שאין הדבר כך.¹⁴

בדיון המשפטי בעניינה של משפחת זיו נחשף המהלך היוצר קשר הכרחי בין המשמעות המפליה המתלווה למונח "היעדר מסוגלות הורית" לבין ניתוק ילדים מהוריהם. הפסיכולוג שטיפל בילדים בבית הילדים העיד: "היה אירוע ביום הולדת של המון צעקות וקללות. זה היה אחד הביקורים המזוויעים שעברתי בבית הילדים. שמשפחה שלמה באה לחגוג יום הולדת עם עוגה גדולה וכל המשפחה מתעסקת בצעקות ואיומים אבל אף אחד מהם לא הצליח להתארגן ולחגוג ולו במאומה. ומי ששר לו שיר יום הולדת זה רק אני". באירוע אחר, סיפר הפסיכולוג, האם קיללה אותו קללות עסיסיות ואיימה עליו: "אתה מת מסומם, נמצא אותך, יש לי חברים

שנמנע מלקיים חובותיו כלפי ילדו, וחלופה (6) מדברת בהורה שסירב לקבל את ילדו לביתו. המשותף לקיום שלוש העילות הוא שההורה נהג כאמור בהן ללא סיבה סבירה או ללא הצדקה. היינו, נדרש אלמנט "אשמתי" כלשהו (להבחנה בין המלים "ללא סיבה סבירה" (האמורות בסעיפים קטנים (4) ו-(5)) ובין המלים "ללא הצדקה" (האמורות בסעיף קטן (6)) ראה, ע"א 316/86, ב"ש 415/86 [6], עמ' 551). הורה החולה במחלה חשוכת מרפא, או הורה השוהה בבית הסוהר תקופה ממושכת, לא ייכללו אפוא בגדר חלופות אלו. לפיכך, וכשהשלמה, נקבעה גם החלופה הנוספת שבסעיף קטן (7), המתייחסת להורה שאינו מסוגל לראות כראוי לילדו, עקב התנהגותו או מצבו, תהא הסיבה לכך אשר תהא, כשאין בעזרה כלכלית וטיפולית סבירה, כמקובל ברשויות הסעד, כדי להביא לשינוי המצב.

דיון בשאלת הקשר בין הגדרת פגיעה של הורים בילדיהם לבין פתולוגיה ואחריות ראו Nigel Parton, "The Natural History of Child Abuse: A Study of Social Problem Definition", *British Journal of Social Work* 9 (1979): 431-451

13. מירה ברקאי ומילי מאסס, משמעות המושגים "מסוגלות הורית" ו"שובת הילד" בפסקי דין של בית המשפט העליון הדנים באימוץ קטינים, ירושלים: המכון למחקרי חקיקה ולמשפט השוואתי ע"ש הרי ומיכאל סאקר, הפקולטה למשפטים, האוניברסיטה העברית, תשנ"ח, עמ' 144.

14. שם, עמ' 177-179, וראו ע"א 166/81 פלוניס נ' ה"מ, 327.

במקום שאתה גר". לשאלת באת כוח האם אם ידוע לו שלפני הביקור האלים השני תוחזה פקידת האימוץ עם האם והסבתא ואמרה להן שהילדים יילקחו לאימוץ, טלל הפסיכולוג את סמיכות המקרים שעליה העידה קודם לכן פקידת האימוץ. אולם גם אם האירוע לא התקיים באותה עת, אין מחלוקת על העובדה שהודעה כזו נמסרה לאם לפני אחד מביקוריה – עיתוי המעיד, לכל הפחות, על חוסר כל גישות למצבה לפני פגישתה עם ילדיה. על ביקור אחר שהפסיכולוג דיווח עליו סיפרה הסבתא בתצהיר שהוגש לבית המשפט. לדבריה, בנה בן ה-11, אחי האם, שהצטרף לביקור, שאל את יצחק אם ברצונו לחזור הביתה, אך הפסיכולוג השתיק אותו ואמר אף אחד לא מדבר על הבית, ואז פניתי [לפסיכולוג] ואמרתי לו: למה אתה אומר שהוא לא רוצה הביתה, ואז [הפסיכולוג] תפס את הילדים ואחז אותם בחזקה ולא נתן לנו לתקשר עם הילדים, ואז הילדים החלו לפרוץ בכבי ואני דרשתי שהילדים רוצים לבוא הביתה [והפסיכולוג] לא מאפשר להם...".

לבית המשפט נודע על שני אירועים נוספים שהיו כרוכים באלימות מצד המשפחה. אירוע אחד התרחש בלשכת הרווחה במקום מגורי האם: האם הגיעה לסיחה שבה הייתה אמורה לשמוע על תוכניות השירות למען הילד בנוגע לילדיה, אך מאחר שלא הייתה בידי עובדות הלשכה תשובה ברורה התפרצה האם בצעקות; בעקבות זאת הוזמנה משטרה והוגשה תלונה. אירוע נוסף התחולל בעקבות פגישה טבה הובהרה לאם הכוונה לפנות לבית המשפט כדי לבקש להכריז על ילדיה בני-אימוץ. זמן קצר לאחר הפגישה התקבלה שיחה בכיתה של פקידת האימוץ במהלכה איימו עליה כי "יתקעו לה כדור בראש". פקידת האימוץ הגישה תלונה במשטרה, אך, כדברי בית המשפט: "דווקא: לא נאמר מי איים, באיזה הקשר, כיצד נרטר מי מהמשיבים לשיחת הטלפון, ומה היו תוצאות חקירת המשטרה".

בהסתמך על אירועים אלה טענו פקידות האימוץ ושני ההורים אלימים, יבדי להגן על העדים מטעם המדינה הוגשה לבית המשפט בקשה "להורות כי עדינותיהם של פקידות סעד ומומחים שהגישו חוות דעת, תסקירים או תצהירים מטעם המדינה] יישמעו ללא נוכחות המשיבים [ההורים] ושלא יימסרו למשיבים ייעדי הדיון בהם יעידו כתבי המסמכים האמורים, כי המסמכים ואף פרוטוקול החקירה שלהם יהיו חסויים בפני המשיבים וכי ייאסר על בא כוח המשיבים לגלות להם פרט כלשהו העלול להביא לזיהוי כתבי המסמכים האמורים [...]". מאחר שהאב היה נתון במעצר ורק האם הופיעה לדיונים, התייחסה הבקשה בעיקר אליה. כל טענות אלו נאמר בפסק הדין:

מבלי לגרוע במאומה מהחומרה שיש לייחס לאלימות כלשהי, אם מביאים בחשבון את דרך הוצאתם של הקטינים מרשות הוריהם, העובדה שהם הוחזקו במשך תקופה ארוכה כל כך בבית מעבר מרוחק מבית הוריהם, ללא אפשרויות

במקום שאתה גר". לשאלת באת כוח האם אם ידוע לו שלפני הביקור האלים השני תוחזה פקידת האימוץ עם האם והסבתא ואמרה להן שהילדים יילקחו לאימוץ, טלל הפסיכולוג את סמיכות המקרים שעליה העידה קודם לכן פקידת האימוץ. אולם גם אם האירוע לא התקיים באותה עת, אין מחלוקת על העובדה שהודעה כזו נמסרה לאם לפני אחד מביקוריה – עיתוי המעיד, לכל הפחות, על חוסר כל גישות למצבה לפני פגישתה עם ילדיה. על ביקור אחר שהפסיכולוג דיווח עליו סיפרה הסבתא בתצהיר שהוגש לבית המשפט. לדבריה, בנה בן ה-11, אחי האם, שהצטרף לביקור, שאל את יצחק אם ברצונו לחזור הביתה, אך הפסיכולוג השתיק אותו ואמר אף אחד לא מדבר על הבית, ואז פניתי [לפסיכולוג] ואמרתי לו: למה אתה אומר שהוא לא רוצה הביתה, ואז [הפסיכולוג] תפס את הילדים ואחז אותם בחזקה ולא נתן לנו לתקשר עם הילדים, ואז הילדים החלו לפרוץ בכבי ואני דרשתי שהילדים רוצים לבוא הביתה [והפסיכולוג] לא מאפשר להם...".

לבית המשפט נודע על שני אירועים נוספים שהיו כרוכים באלימות מצד המשפחה. אירוע אחד התרחש בלשכת הרווחה במקום מגורי האם: האם הגיעה לסיחה שבה הייתה אמורה לשמוע על תוכניות השירות למען הילד בנוגע לילדיה, אך מאחר שלא הייתה בידי עובדות הלשכה תשובה ברורה התפרצה האם בצעקות; בעקבות זאת הוזמנה משטרה והוגשה תלונה. אירוע נוסף התחולל בעקבות פגישה טבה הובהרה לאם הכוונה לפנות לבית המשפט כדי לבקש להכריז על ילדיה בני-אימוץ. זמן קצר לאחר הפגישה התקבלה שיחה בכיתה של פקידת האימוץ במהלכה איימו עליה כי "יתקעו לה כדור בראש". פקידת האימוץ הגישה תלונה במשטרה, אך, כדברי בית המשפט: "דווקא: לא נאמר מי איים, באיזה הקשר, כיצד נרטר מי מהמשיבים לשיחת הטלפון, ומה היו תוצאות חקירת המשטרה".

בהסתמך על אירועים אלה טענו פקידות האימוץ ושני ההורים אלימים, יבדי להגן על העדים מטעם המדינה הוגשה לבית המשפט בקשה "להורות כי עדינותיהם של פקידות סעד ומומחים שהגישו חוות דעת, תסקירים או תצהירים מטעם המדינה] יישמעו ללא נוכחות המשיבים [ההורים] ושלא יימסרו למשיבים ייעדי הדיון בהם יעידו כתבי המסמכים האמורים, כי המסמכים ואף פרוטוקול החקירה שלהם יהיו חסויים בפני המשיבים וכי ייאסר על בא כוח המשיבים לגלות להם פרט כלשהו העלול להביא לזיהוי כתבי המסמכים האמורים [...]". מאחר שהאב היה נתון במעצר ורק האם הופיעה לדיונים, התייחסה הבקשה בעיקר אליה. כל טענות אלו נאמר בפסק הדין:

מבלי לגרוע במאומה מהחומרה שיש לייחס לאלימות כלשהי, אם מביאים בחשבון את דרך הוצאתם של הקטינים מרשות הוריהם, העובדה שהם הוחזקו במשך תקופה ארוכה כל כך בבית מעבר מרוחק מבית הוריהם, ללא אפשרויות

ביקור סבירות וללא שניתן להם דיווח כלשהו לגבי הצפוי בהמשך הדרך, אין פלא שחוסר האונים, התסכול, חוסר הוודאות והחרדה נתנו את אותותיהם גם בדרך של התפרצויות זעם. דא עקא, במקום לפשפש במה שנעשה בחרו פקידי הסעד לחזק האימוץ לגסח תסקיר מוגזם ומגמתני ולהגיש בקשה יוצאת דופן – שמא כדי לסחוף גם את בית המשפט לדרך העקלקלה בה הובלו העניינים כבר מההתחלה.

לא היה זה המקרה היחיד שבו נוכחתי בהשלכת האיום, הגלום בעצם התערבותן של פקידות האימוץ, על ההורים. במקרה אחר, אלימותו של אב כלפי פקידת אימוץ הוצגה לבית המשפט כהנמקה לטענה שאין לאפשר לו לבקר את בתו.¹⁵ הבת, רויטל, נלקחה מידי אמה מיד עם לידתה; לאביה נודע על קיומה רק במהלך הדיון בבקשת המדינה להכריז עליה בת-אימוץ משום שאין ביכולתה של האם לגדלה. רויטל שהתה אצל משפחה אומנת חסויה, שאליה הועברה על ידי השירות למען הילד, ואביה נפגש עמה בקביעות במשרדי השירות. כאשר רויטל הייתה בת שבעה חודשים ראיתי אותה לצורך הערכת יכולתו של אביה לגדלה בביתו. בחוות הדעת שהגשתי לבית המשפט כתבתי שמצבה של התינוקת מעיד על שעות רבות של שכיבה על הגב ללא ניע, באחורי ראשה הייתה קרחת והפיגור בהתפתחותה בלט לעין; רויטל הייתה פסיבית לגמרי, היא התבוננה בפנים שמולה אך לא עקבה אחריהם בעיניה, כשנשמט מידה צעצוע לא עקבה אחריו, וכשהוגש לה, לא הושיטה אליו את ידה.¹⁶

חודשים מספר לאחר מכן הגיש השירות למען הילד בקשה לבית המשפט להשתמש בסמכותו לפי חוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות, התשכ"ב-1962, ולאשר ניתוח השתלת עור בירכה של רויטל: מים רותחים נשפכו עליה בבית המשפחה האומנת וגרמו לה כוויות קשות. התקרית הוגדרה כתאונה. רויטל נשארה בטיפולה של אותה משפחה ולא נפתחה כל חקירה על ידי גורם חיצוני. להגדרת המקרה כתאונה, למרות האזהרה שהייתה מובלעת בתיאור סימני ההזנחה שעליהם הצבעתי חודשים קודם לכן, נוספה הדרך שבה השליכו פקידות האימוץ על האב את הפגיעה שהייתה גלומה בעצם הזנחתה של רויטל. במשך שבועות אחדים לא הותר לאב לראות את ירכה החבושה של בתו בעת ביקוריו, וכשהוסרה התחבושת הוא הודעזע למראה הירך המעוותת וצעק: "זה מה שהכי טוב לילדה?" – שהרי זו ההנמקה שניתנה לו לכך שהילדה איננה נמסרת לחזקתו. פקידת האימוץ עזבה את

15. אמצ 34/97 ה"מ 1 פלונית וא"ח, תק-מש 99(2) 121 (1999).

16. ראו, Selma Fraiberg, "Intervention in Infancy: A Program for Blind Infants", *Journal of the American Academy of Child Psychiatry* 10 (1971): 381-405; Sally Provenance and Rose C. Lipton, *Infants in Institutions*, New York: International Universities Press, 1962

החדר, וכשחזרה וניסתה להרים את התינוקת הדף האב את ידה. בביקור הבא צפו בו, לדבריו, מאחורי מראה הדסטריט והציבו אדם שישמור עליו. לביקור שלאחר מכן נבצר ממנו להגיע, וכשטלפן כדי לבטלו נשאל כיצד הוא חושב שיוכל לגדל את בתו אם איננו מסוגל לקיים את ביקוריו אצלה. בשלב זה איים האב על פקידת האימוץ ואמר שיהרוג אותה. על כן נאסר עליו להיפגש עם בתו. כדי להעביר את רוע הגזירה כתב האב מכתב לבית המשפט ובו תיאר את שרשרת האירועים והתנצל לפני פקידת האימוץ על האיום שהשמיע כלפיה. הוא יחס את התנהגותו התוקפנית להרגשת ההשפלה והנרדפות שחש לנוכח יחסן של פקידות האימוץ כלפיו ולצער העמוק למראה הנוק שנגרם לכתו, והבטיח שאין ולא הייתה לו כל כוונה לממש את איומו.

הסיפור מתאר אב שעומד לפני ירכה הפגועה של בתו הפצועה וזועק מעוצמת הכאב. איש מעובדי השירות למען הילד איננו מציע מילות נחמה או הרגעה שיש בהן כדי לבטא הכרה ברגשותיו של האב ואולי אף להודות באחריותו של השירות לפגיעה הקשה בתינוקת. האב מוצג כתוקף, כמי שיש להדוף את טענותיו ולהתגונן מפניו, וכשהדבר מעורר את זעמו והוא מאיים על פקידת האימוץ, השיטה מוכתרת בהצלחה: האב אכן מתנהג בצורה אלימה ומאיימת ובית המשפט מורה להפסיק את ביקוריו אצל בתו.

לא כך היה במקרה של ילדי משפחת זיו. הבקשה לקיים את הדיון בלא נוכחות ההורים לא נענתה על ידי בית המשפט, וזו לשון ההנמקה:

אכן אין צורך להכביד מילים לעניין החומרה שבה רואה בית המשפט תקיפה של עובדי ציבור ולעניין זכותם להעיד בבית המשפט באופן חופשי ללא חשש ופחד, זכות שחובתו של בית המשפט להגן עליה מכל משמר. מנגד עומדת זכותם של המשיבים, בעלי דין שמבקשים לקחת מהם את היקר להם מכל – לשלול מהם את הורדתם על ילדיהם לצמיתות, להיות נוכחים בדיון ושעניינם יוצג בפני בית המשפט בצורה המיטבית [...] זכותו של בעל דין להיות נוכח בדיונים בענייניו הינה זכות יסוד חוקתית [...] זהו אינטרס ציבורי של בית המשפט להגן עליו. לפיכך, משנטען כי זכות זו מתנגשת עם זכותם של עדים לשלומם ובטחונם נקבעו בהחלטה הסדרים מיוחדים לשמיעת העדויות.

בית המשפט הסכים שהעדים יופיעו מאחורי פרגוד, אולם הפרגוד הוסר במהלך הדיונים. הנימוק לכך הובא בפסק הדין:

האם הצטנפה בפינת האולם ודי היה להתכונן באופן ישיבתה ובחוסר האונים ששידרה כדי להיווכח שלא הפחד מנוכחותה הוליד את הבקשה יוצאת הדופן.

במסד הדרך, אין פלא
ה איננו יודעים גם כדרך
בית פקידת הסעד
באת דופן – שמא כדי
היום כבר מההתחלה.

בפעם התערבותן
אב כלפי פקידת
לבקר את בתו.¹⁵
די יוכיח רק במהלך
ר הכיבדה של האם
על ידי השירות
אשר הייטל הייתה בת
י לילה בביתו. בחוות
בעל על שעות רבות
שיניו בהתפתחותה
שמילה אך לא
יכשהגש לה, לא

בדי לבית המשפט
ההסכם-1962,
ב הפני עליה בבית
האשר הייטל נשארה
ה דיניו להגדרת
ה הדין שעליהם
ה איננו על האב
ה הדין אחרים לא
ה הדין התחבשות
ה – שהרי זו
ה איננו עזבה את

Selma Fraiberg, "The
Journal of the American
Provence and France

גם העדים שעלו לרוכן בזה אחר זה העירו כי מדובר באשה פסיבית, שקטה ומאופקת, כי אין הם חוששים ממנה וכי לא טענו כך בשלב כלשהו [...] בהסתכלות לאחור קשה להשתחרר מן הרושם כי הבקשה האמורה נועדה בעיקר לצורך דרמטיזציה ויצירת דהילגיטימציה לגבי המשיבים שתעמידם כמצב נחות וקשה כבר מלכתחילה.

ואמנם, נדרשה דרמטיזציה כדי לשכנע את בית המשפט בנכונותה של עמדת השירות למען הילד, לפיה לילדים צפויה סכנה אם יוחזרו לאמם. בא כוח היועץ המשפטי לממשלה טען שהבקשה להכריז על הילדים בני-אימוץ הוגשה על דעת כל שירותי הרווחה שהיו מעורבים בפרשת האימוץ. ניסיונו להפגין עמדה אחידה הגחה את הדרך שבה יצג את עמדת המדינה. כך, למשל, מנהלת מחלקת הרווחה במקום מגורי האם, שהוזמנה להעיד מטעמו, הסבירה בעדותה את תוכניתה של המחלקה, שנועדה לוודא שהחזרת הילדים לרשות האם תלווה ברשת ביטחון. למשמע דברים אלה ביקש בא כוח היועץ המשפטי לממשלה להכריז עליה כעל עדה עוינת, ובתשובה על התמיהה הגלויה שביטאה השופטת ענה: "[...] לא הייתי יכול לצפות מראש מה העדה תאמר היום. לאור התוכן של העדות שלה היום יש מקום להכריז עליה עדה עוינת לצורך חקירה יותר רחבה". העדה אף סיפרה על דיון בוועדה העליונה, שהמקרה הובא לפניו במטרה ליישב את המחלוקת שבין מחלקת הרווחה המקומית לבין השירות למען הילד בדבר אימוצם של ילדי משפחת זיו: "הדיון היה סוער, היה בטונדה גבוהה מאוד... שמעתי הערה שאם יהיו תוכניות כאלה בקהילה אז יקטן מספר הילדים לאימוץ והדבר יפגע במשפחות המבקשות לאמץ". "ובכך לא היה די", ממשיך פסק הדין. כשהורה בית המשפט שכל החומר המתייחס למשפחת זיו המצוי בתיק לשכת הרווחה במקום מגורי האם יועמד לעיונם של עורכי הדין של ההורים, הוברר כי

[...] בא כוח המבקש [השירות למען הילד] עשה דין לעצמו. הוא הגיש העתק תיק הרווחה [מהלשכה במקום מגורי האם] תוך שהועלמו ממנו פרוטוקולים של שני דיונים שנערכו בעניין הקטינים [...] משקובלו המסמכים [...] הוברר כי לא ב"תרשומת פנימית" מדובר ולא ב"מכתב בין עורך דין ללקוח" אלא בפרוטוקולים של דיונים שקוימו בשירות למען הילד ביחד עם עובדים סוציאליים [במקום מגורי האם], עובדי בית הילדים וכן בא כוח היועץ המשפטי לממשלה [...] בא כוח היועץ המשפטי לממשלה צירף לבקשה להכרזת הקטינים ברי אימוץ פרוטוקולים לא עדכניים, בהנחה – כך נראה – שלא יתגלה כי הפרוטוקולים של אותם דיונים ממש שהתקיימו במועדים מאוחרים יותר – מצביעים על מצב שונה בתכלית.

בפרוטוקולים שהועלמו נרשמו התנגדויותיהן של עובדות לשכת הרווחה במקום מגורי האם להגשת הבקשה להכריז על הילדים בני-אימוץ. התנהלותו של בא כוח

היועץ המשפטי לממשלה בהתקן מפני מצב של היעדר הגנה לילד

צר לי שזו היא עמדת בא תיקי האימוץ מתיקים אחרים המבקש הוא היועץ המשפטי לממשלה המבקש הכוללים גם כספי מצורפים לבקשה לרשמי שמיעה, התרשמויות יכ מה היו נסיבות כדומות. אלו מניעים ענייניים אי אלו כשמדובר בהליכי אימוץ במסגרת ההליכים בבית דין. הזאת הייתה שאמנם על ידי גוף אינטרסנטי אלא שתפקידו הינו לא על ההתלבטויות, על להכריע במחלוקת הקטני אינני סבורה שתפקידו למען הילד בלבד אלא שהמשיבים שהינם מונח חומר שיכול היה זה יהיה חסוי מבית הדין

ייצוג המדינה באמצעות התיק עבודה הדוקים עם פקידות למשרדי ממשלה אחרים,

17. ראו החלטתו של הטייפס פורסם), נמצא במאגר

אין כאן מקום להאריך אם כי באופן ראשוני על פי שמו, היועץ כולו, בעוד שבעבר ברורה של ההורים האימוצים, שהספיקו הזכויות הבסיסיות

הייעוץ המשפטי לממשלה בתיק זה גררה החלטה מיוחדת של השופטת, המתריעה בפני מצב של היעדר הגנה לילדים הגלום בייצוג בלתי הולם מצד המדינה:

צד לי שזו היא עמדת בא כוח היועץ המשפטי לממשלה. לפחות בשניים שונים תיקי האימוץ מתיקים אזרחיים רגילים המונחים לפתחו של בית המשפט. כאן המבקש הוא היועץ המשפטי לממשלה וכאן מאפשר החוק המצאת מסמכים על ידי המבקש הכוללים גם מסמכים שאינם קבילים בבית משפט אזרחי רגיל ובמשמע מצורפים לבקשה להכרזה על קטין כבר-אימוץ תסקירים המכילים עדויות שמיעה, התרשמויות וכן מסמכים שעל פניהם לא תמיד ניתן לברר מי כתב אותם, מה היו נסיבות כתיבתם, מה היו המניעים שמאחורי הכתיבה, האם היו מניעים אלו מניעים ענייניים או שמא מדובר בשיקולים זרים שעמדו מאחורי הכותב. כל אלו כשמדובר בהליך שאמור להיות ההליך שתוצאתו הינה התוצאה הקשה ביותר במסגרת ההליכים שבית המשפט מצווה להכריע בהם. ההנחה שבבסיס האפשרות הזאת הייתה שאמנם כשמוגשת הבקשה על ידי היועץ המשפטי לממשלה ולא על ידי גוף אינטרסנטי כלשהו הרי ששיקוליה יהיו שיקולים טהורים. לא זאת אלא שתפקידו הינו להאיר את עיני בית המשפט ולהביא בפניו את מכלול החומר על ההתלבטויות, על השיקולים לכאן ולכאן, על מנת שיהיה בפני בית המשפט להכריע במחלוקת הקשה העומדת בפניו בהסתמך על התמונה המלאה של המצב. אינני סבורה שתפקידו של היועץ המשפטי מצטמצם בהבאת עמדתו של השירות למען הילד בלבד ואם אננם קיימת מחלוקת בשאלה גורלית שכזו, קשה לצפות שהמשיבים שהינם ההורים הביולוגיים יפעלו כשיריהם כבולות כשמצד שני יהיה מונח חומר שיוכל שיש בו כדי להביא בפני בית המשפט שיקולים שטובתם וחומר זה יהיה חסוי מבית המשפט מתוך שיקולים צרים של הצד שכנגד...].

היג המדינה באמצעות הלשכה המשפטית של משרד הרווחה, שנמצאת בקשרי כבידה הדוקים עם פקידות האימוץ, ולא על ידי פרקליטות המדינה, כנהוג בנוגע בביטוי ממשלה אחרים,¹⁷ יוצר חזית אחידה שיש בה כדי לאיים על עמדתו

17. ראו החלטתו של השופט דרורי, ע"מ 707/05 ה"מ 1 אב לא ידוע, פסקה 6 (לא פורסם), נמצא במאגר נבו (ניתן ב-14.4.2005):

אין כאן מקום להאריך, אך לא אוכל לסיים את חוות דעתי מבלי להביע עמדה, אם כי באופן ראשוני, ביחס לדרך של ייצוג עמדת המערער בתיק זה. המערער, על פי שמו, היועץ המשפטי לממשלה, אמור לשקף את אינטרס הציבור כולו, בעוד שבערעור זה ניתן היה, ללא קושי רב, להבחין כי הייתה העדפה ברורה של ההורים הפוטנציאליים לאימוץ, כולל הערכות עתידיות לגבי היקף האימוצים, שהשפיעו על הטיעון של ב"כ המערער, וזאת במקום לשקול את הזכויות הבסיסיות של ההורים, ובמקרה זה של האבות שאינם ידועים, אך

באשה פסיבית, שקטה ב כלשהו [...] בהסתכלות ה נועדה בעיקר לצורך בידם במצב נחות וקשה

בנכונותה של עמדת לאמס. בא כוח היועץ אימוץ הוגשה על דעת להפגין עמדה אחידה נהלת מחלקת הרווחה ייתה את תוכניתה של הקווה ברשת ביטחון. היה להכריז עליה כעל בת ענה: " [...] לא הייתי של העדות שלה היום "בה". העדה אף סיפרה ל ליישב את המחלוקת בדבר אימוצם של ילדי שמעתי הערה שאם יהכר יפגע במשפחות כשהורה בית המשפט יתה במקום מגורי האם

העצמו. הוא הגיש העתק בו נמנו פרוטוקולים של סכמים [...] הוברר כי לא יתה" אלא בפרוטוקולים בדים סוציאליים (במקום בפני לממשלה [...]) בא כוח ב כדי אימוץ פרוטוקולים סיטורים של אותם דיונים ה מצב שונה בתכלית.

הסכת הרווחה במקום הנהלותו של בא כוח

של ההורה בהליך המשפטי ולהציגו כמי שיש להוציאו אל מחוץ ל"אוכלוסייה הנורמטיבית".

מקומם של הילדים בתפיסת המנגנון ההורי

הענקת משמעות מפלילה ל"היעדר מסוגלות הורית" מציגה את כל ההורים שהמדינה מגדירה כ"נשאים" של לקות זו כמי שעצם הקשר אתם מסכן את ילדיהם. לפיכך הילדים מוצאים בתוקף צו חירום למקום חסוי וקשריהם עם הוריהם מתקיימים באמצעות פקידות האימוץ. מערכת האימוץ העניקה לפקידות האימוץ עוצמה רבה: הן משמשות "צד" בהליך המשפטי שמבקש להכריז על הילדים בני-אימוץ, ובה בעת הן "שומרות הסף" של הקשר שבין ההורים לילדיהם, לאחר שהללו הועברו כאמור לחסותן בתוקף צו חירום. ביכולתן להבנות את הקשר שבין ההורים לילדים בדרך המאשרת את ההנחה שקשר זה מסוכן לילדים ותומכת בבקשתן להכריז עליהם בני-אימוץ. פסק הדין בעניינם של ילדי משפחת זיו חושף כיצד פעלו פקידות האימוץ במקרה זה:

בדין הראשון, כאמור, העלה בא כוח המבקש (השירות למען הילד) את הטענה שיש להפסיק לאלתר הביקורים, זאת מאחר "...(ש)לאור הראיות שצורפו לבקשה הצטיירה תמונה של נזק שנגרם לקטינים עקב הביקורים שהתקיימו בעבר [...] החלטת בית המשפט לא להפסיק הביקורים (שממילא, כפי שהתברר בהמשך – גם לפני הגשת הבקשה לא קוימו – ולו במתכונת של אחת לחודש כפי שנקבע), נשארה בבחינת אות מתה [...] עם ההתקדמות בדיונים בתיק החלה להצטייר מתוך העדויות שנשמעו תמונה לפיה אותו דפוס של טרפורד הביקורים והערמת קשיים על האם התקיים מן הרגע בו הוצאו הילדים מן הבית [...] ואף זאת, גם במיטת סדום האמורה – ביקור אחד בחודש, למשך שעה אחת, לשלושה ילדים – שלעיתים מזומנות בוטל מסיבות כאלה ואחרות – לא ניתנה לאם הזדמנות נאותה לתקשר עם ילדיה: מהתיאורים שהובאו בעניין עולה כי נעשה כל מאמץ כדי לערער ולהחליש את הקשר בין הילדים למשפחתם.

ניתנים לאיתור. יהיו דברים קצרים אלה מעין "הערת אזהרה", אשר ייתכן ויהיה מקום בעתיד לפתחה לכללים מעשיים בדבר הגורם המייצג את אינטרס הציבור במקרים כגון דא, כאשר לשירות למען הילד יש "סדר יום" משלו, אשר לטעמי, לא אחת, מאפיל על מבטו הרחב של היועץ המשפטי לממשלה המיוצג על ידי אנשי הלשכה המשפטית של משרד הרווחה, המצויים בקשר קבוע ורצוף עם השירות למען הילד, ורואים עצמם כעורכי דין של שירות זה.